

काव्यविलासः ।

तमोगणविनाशिनी सकलकालमुद्योतिनी
धरातलविहारिणी जडसमाजविद्वेषिणी ।
कलानिधिसहायिनी लसदलोलसौदामिनी
मदन्तरवलम्बिनी भवतु काऽपि कादम्बिनी ॥१॥

संज्ञितचिरजीवेन तज्जन्मना सर्वाथारसभंगि
रेव कवितारंभाय संभावित्ता इति श्रीचिरंजी
वभट्टाचार्यकृतकाव्यविलासेरसमर्थभं
गिः ॥ अथात्वंकारानिरूप्यते ॥ तेषां
त्वंकारशब्दालंकारभेदेन द्विविधाः भूष्यन्ते का
व्यरूपाणि विना तैस्स्याद्विरूपता अलंकारइ
त्यस्यात्तास्तत्त्वज्ञेयवित्ताभिः अस्यार्थः ॥

Ref: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.552463/page/n19/mode/2up>

का
वि
१

गें श्री गणेशाय नमः ॥ तमोगणविनाशिनी
सकलकालसुद्योतिनी थरातलविहारिणीज
उसमाजविदेविणी कलानिधिसहायिनील
सदलोत्तसौदामिनीमदनरवतामिनीभवत्
कापिकादामिनी १ कृतिभिः कतिभिर्विल
सम्पतिभिः कतिवानकृताः कृतयः कविभिः
इतिमत्कविताभिरुचिः शिथिलीभविताजग
तामितिचेत्कथयेत् २ कथयत्तनामतावता
नोतीडनोतिचेतः यतः माणिकलितनीलभं
कमपिकाचबोधान्मुद्रस्यजंति यदियामराः क
थयकेवहानिस्तदा यतो जगति कश्चन स्फुरि
तमुद्रबुडाजगत्परीक्षणाविचक्षणाः क्षणमपी
क्षणांथास्यति ३ अलंकाररसानेकदृष्ट्यादिषु
लोषु च लक्ष्यं ते स्वीयपद्यानि प्राचीनकृतलक्ष
णैः तत्रादौ काव्यस्वरूपं निरूप्यते यथा च का
व्यप्रकाशे तददोषोऽशङ्क्योऽसंशयः स गणान्वनलं क
र्तुं पुनः कापि अस्यार्थः शङ्क्योऽतत्काव्यं अ
त्र चोद्देश्यविधेयभावेनान्वयात्तसिगवचनक
र्तुं दोषः वेदाः प्रमाणमिति वत् कीदृशोऽतौ
अदोषो दोषरहितो दोषाः स्फुटदोषाः च्युतसंस्क
तप्रभृतयः सगुणो गुणसहितो गुणाः प्रोजः
प्रभृतयः कापि पुनः काचित्सतः अतलं कर्तुं

अपि स्फुटालंकाररहिता वापि शार्थोकाव्यं
 भवत्येव इति तथे स्फुटालंकारवत्त एव काव्यं
 त्वमामनेति उन्मत्तमपाकर्तुमुक्तम् शरदाग
 मप्रभृतिषु तत् सप्तसालंकारवती निर्दोषा गुण
 भूषिता सरीतिर्लक्षणावती या वाक्सा काव्य
 नामभाक् रसग्रहणो न रसाजुगुणभावादयो
 पि गृहीताः एतन्मते रसरीतिलक्षणासत्त्वमाव
 ष्यकं दोषसहिते लक्ष्ये व्यादिविज्ञम्भितगो
 णकाव्यप्रयोगवदरसादिमन्यपीत्याशयः
 अतिनवीनास्त विलक्षणाचमत्कारकारित्वमेव
 काव्यत्वमामनेति अतएव विलक्षणाचमत्का
 रकारिणि दोषसत्वेऽष्टं काव्यमिति प्रयोगः न
 तन्नेतत्काव्यमिति सत्यपि रसादौ विना विलक्ष
 णाचमत्कारमभिज्ञानं काव्यमिदमिति न प्रती
 ति रपीति साधु वदंति काव्यप्रयोजनमाह्वार्याः
 काव्यं यशसे र्थकते व्यवहारविदेशिवेतरत्त
 तये सद्यः परनिर्हृतये को तासमिति तयोपदेश
 युजे कालिदासादीनामिव यशः थावकादीना
 मिव यथं भारव्यादीनामिव व्यवहारज्ञानं म
 मुरादीनामिवा शिवेतरस्याऽशिवस्य क्षतिः
 काव्यकारणमप्याहः प्रतिभैव श्रुताभ्यासस
 क्षिता कविता करी श्रुताभ्यासाभ्यां सहेता प्र

का
वि
१

गेंश्रीगणेशायनमः ॥ तमोगणाविनाशिनी
सकलकालसुयोतिनी धरातलविहारिणीज
डसमाजविद्वेषिणी कलानिधिसहायिनील
सदलोलसौदामिनीमदनरवलसिनीभवत्
कापिकादसिनी १ कृतिभिः कतिभिर्विल
सन्मतिभिः कतिवानकृताः कृतयः कविभिः
इतिमत्कविताभिरुचिः शिथिलीभविताजग
तामितिचेत्कथयेत् २ कथयत्तनामतावता
नोनोडनोतिचेतः यतः माणिकलितनीलभं
कमपिकाचबोधान्मुद्रस्यजंतियदिपामराः क
थयकैवहानिस्तदा यतो जगति कश्चन स्फुरि
तमुद्रबुडाजगत्परीक्षणाविचक्षणाः क्षणमणी
क्षणांथास्यति ३ अलंकाररसानेकवृत्त्यादिषु
गेषु च लक्ष्यं ते स्वीयपद्यानि प्राचीनकृतलक्ष
णैः तत्रादौ काव्यस्वरूपं निरूप्यते यथा च का
व्यप्रकाशे तददोषो शब्दार्थो सगुणान्वनलं कृ
ती पुनः कापि अस्यार्थः शब्दार्थो न काव्यं अ
त्र चोद्देश्यविधेयभावेनान्वयात्त्रलिंगवचनकृ
तो दोषः वेदाः प्रमाणमिति वत् कीदृशो तौ
अदोषो दोषरहितो दोषाः स्फुटदोषाः व्युत्संस्कृ
तप्रभृतयः सगुणो गुणरहितो गुणाः प्रोजः
प्रभृतयः कापि पुनः कचित्पुनः अतलं कृती

अपि स्फुटालंकाररहिता वापि शार्थोकाव्यं
 भवत्येव इति त्रये स्फुटालंकारवत्तत्पवकाव्यं
 तमामनेति उन्मत्तमपाकर्तुमुक्तम् शरदाग
 मप्रभृतिषु तत्तत्सालंकारवती निर्दोषागुणा
 भूषिता सरीतिर्लक्षणावती या वाक्काव्य
 नामभाक् रसग्रहणो न रसानुगुणाभावादयो
 पि गृहीताः एतन्मते रसरीति लक्षणासत्त्वमाव
 श्यकं दोषसहिते लक्ष्णे दोषादिविज्ञम्भितगो
 णकाव्यप्रयोगवदरसादिमन्यपीत्याशयः
 अति नवीनास्त विलक्षणाचमत्कारकारित्वमेव
 काव्यत्वमामनेति अतएव विलक्षणाचमत्का
 रकारिणि दोषसत्वेऽष्टं काव्यमिति प्रयोगः न
 तन्नैतत्काव्यमिति सत्यपि रसादौ विना विलक्ष
 णाचमत्कारमभिज्ञानां काव्यमिदमिति न प्रती
 ति रपीति साधुवदंति काव्यप्रयोजनमाङ्गर्याः
 काव्यं यशसेर्यक्ते व्यवहारविदेशिवेतरत्त
 तये सद्यः परनिर्हृतये कोतासम्मिततयोपदेश
 युजे कालिदासादीनामिव यशः थावकादीना
 मिव धनं भारव्यादीनामिव व्यवहारज्ञानं म
 मरादीनामिव शिवेतरस्याऽशिवस्य दातिः
 काव्यकारणमप्याहुः प्रतिभैव कृताभ्यासस
 हिता कविता करी कृताभ्यासाभ्यां राहिता प्र

का.
वि.
२

निभैव कवितां उत्पादयति इत्यर्थः प्रतिभासंस्का
रविशेषः श्रुतं काव्यतेभ्यः श्रवणं अभ्यासः पु
नः पुनः परिशीलनं तदा इत्येयं तां विना काव्यं
न प्रसरत् प्रसरितमप्युपहासाय स्यादिति
अत्रेदमवयेयं काचिदिनापि श्रुताभ्यासौ देवता
प्रसादादिनोत्पन्नप्रतिभया काव्योदयादिदं प्रा
पिकपरं अथ पूर्वकाव्यसरूपसंपादकतयोक्ता
रसादयोनिरूप्यंते तत्र रसानादः शृंगारहास्य
करुणारौद्रवीरभयानकाः रसानवसमुद्दिष्टा
वीभत्सादुतशोतय इति पञ्च रसानामचक्षण
तया स्थायिभावादयोनिरूप्यंते रतिर्हीनसञ्च
शोकश्चक्रोपोत्साहोभयं तथा जगुसा विस्रय
श्चेति तिर्वेदः स्थायिभावकः अमी शृंगारादिषु
क्रमेण स्थायिभावा भवन्ति इत्यर्थः एते एव स्था
यिभावा विभावार्थैः परिपूर्णसरूपेतेन परिण
मन्ति यथा सवर्णादयः कुंडलादितेनेति तदु
क्तं परिपुष्टो विभावार्थैः स्थायिभावो रसो मत इ
ति आलम्बनोद्दीपनात्मा विभावः कारणं हि धा
कार्यो नुभावश्चेतेषां सहायो व्यभिचार्यथ वि
शेषेण भावयति उत्पादयति रत्यादीनि निव्युत्प
त्या सिद्धो विभावः कारणसरूपः सच द्विविधः
आलम्बनोद्दीपनात्मा आलम्बनसरूप उद्दीप

नस्वरूपस्य यदा लभ्यते तदा दिर्भवति तदा लभ्य
नं यथा मृगारे कौतादि यदत्यादिकं उद्दीपयति
तत्तु उद्दीपनं यथा मृगारे सक्तन्दनोद्यानादि
अनुपमज्ञावत्त्यन्त्रिर्यस्येति व्युत्पत्त्याऽनुभावः
कार्यस्वरूपः यथा मृगारे कदात्तादि कदाचिदि
तरससाधारणोपि भवतीति व्यभिचारीरत्या
दीनां सहायः सहकारी मृगारे उन्मादादि हास्या
दीनां तु विभावादयस्तन्त्रिरूपणकाले वक्तव्याः
अथ मृगारादीनां क्रमेणोक्तलक्षणोदाहरण
नि रत्याख्यस्थायिभावात्मावल्लभादिविभाव
जः कदात्ताद्यनुभावोन्मादादिव्यभिचारीभा
वः संभोगो विप्रलम्भश्च मृगारे द्विविधो रसः य
स्य रतिः स्थायिभावः कौतादि विभावः कदात्तादि
रनुभावः उन्मादादिव्यभिचारीभावः सरसः मृं
गारः सच द्विविधः संभोगो विप्रलम्भश्च संभो
गस्तु कौतयोः परस्परालोकनस्पर्शनतृप्त्यादि
भिरनेकविधः संभोगो यथा साथवचस्पृश्ये
सरसंदर्शालितांशुलीवदनाच्छादनचालने
नसाशयितादयिताननमुदात्तणमुन्मीलित
लोचनेच्छने ५ कंतकृतः मृगारतदिन्यां य
था आलोकयाननसथारसपानकालेभाले
विलोचनविलोलचकोरचञ्चोः मुक्ताच्छले

का
वि.
३

ननियतंतवनासिकांतःपीश्वविंडुशमितोगति
तोविभाति विप्रलम्भस्तद्विविधः भाविवियोग
सेभावनात् वियोगाच्च आयोयथामाथवचम्
ग्रमे यामीत्युक्तेकथमपिसकृत्प्राणनायेनि
शीथेवालाज्ञानासगिवकलिताभानुभिर्भात
वीयैः श्रानश्रासंकरकिसलयन्यस्ततामूलश
च्छं चित्रारूढाकृतिरिवपरं विसिमात्मन्यतस्थो
० द्वितीयोयथातत्रे आलीचालितपद्मिनीदल
चलत्सर्वगमं गीकृतसंगालिंगनमर्मरीकृतन
वंभोजालिशय्याचिरात् चैतन्यं कथमप्युपेत्यश
नकैरुन्मील्यनेत्रांचलंबालाकेवलमेवमन्यरुद
याश्चन्यंजगत्यश्रयाति इतिष्टंगाररसः हासस्थायी
रसोहासोविभावाद्यैर्यथाक्रमं वैरूप्यफलंगुणता
बहिर्याद्यैः समन्वितः यथाहासः स्थायीभावः
वैरूप्यं विभावः फलकपोलत्वादिरचुभावः अ
वहिर्यादित्याभिचारीभावः अवहिर्याशकारवि
शेषसंगोपनं सरसोहासः यथा दिगम्बरोवड
जटाकिरीटोभस्मंगरागोफणिभूषणाढः जग
सवलत्संगववाहनेन समागतो गौरिवरस्तवाय
म् इतिहास्यरसः अभीष्टविप्रयोगास्तुपातस्या
न्यादिभिः क्रमात् विभावाद्यैर्युतः शोकस्थायी
स्यात्करुणोरसः यस्यशोकः स्थायीभावः अभी

दृश्यपुत्रादेर्विप्रयोगो विभावः विप्रयोगस्तु हि
 विधः ह्यगमनादिरूपो मरणरूपश्च अत्र पुत्रा
 देः ह्यगमनेन करुणाः किं तु भावविशेष इत्य
 ये असुपातादिशुभावः स्यान्त्यादिव्यभिचा
 रीभावः सरसः करुणाः यद्यमाथ वचम्प्रत्य
 अयि जीवितपामरोपरोभवता कोपिसमोनवी
 द्यते यदुपेक्षिभवान्स्थितो दिवंगतमेकाकिन
 याति जेष्ठम् यथाच विप्रलम्भः करुणोक्त
 भवति तदग्रेवत्यामः इति करुणारसः क्रोध
 स्यायिरसो रौद्रो विभावार्थः समान्वितः मात्सर्य
 हस्तनिषेधसंमोहाद्यैर्यथाकर्म यस्य क्रोधः स्या
 यीभावः मात्सर्यविभावः हस्तनिषेधवाकाउम
 रादिशुभावः संमोहादिव्यभिचारीभावः सरसो
 रौद्रः संभाउत्सुखगर्जदुःखदुःखदिलितप्रेतणः
 सत्तलोने प्रायदेत्येदवतः खरतरनखैर्जंभितः
 संविदार्य उत्कृत्योत्कृत्यमासंप्रकटमभिनदत्र
 कटो व्युत्कटाटं दंष्ट्रासंदष्टमभ्रहरिरिव तवः
 कष्टतस्यष्टमिष्टः इति रौद्ररसः उत्साहाख्यस्या
 यिभावः प्रभावादिविभावः धैर्यानुभावो वीर
 स्याद्गर्वादिव्यभिचारीभाक् यस्य उत्साहः स्यायि
 भावः प्रभावादिर्विभावः धैर्यादिशुभावः गर्वा
 दिव्यभिचारीभावः सरसो वीरः सचात्रिविधः पु

का
वि.
४

उवीरोदानवीरोदयावीरश्चेति तत्राद्यो यथा
मदान्यकरिचीत्कृतिस्फुरितसंगरप्रोगोपनुर्धर
धुन्यरैर्यदपिगर्जितंतर्जितं तथापिपशंवंतभू
दायितपषकिंचित्स्मितंमितंमितमुदीरयन्यत्र
नुस्मरन्नीक्षते द्वितीयो यथा गौडश्रीयशवंतसिं
हदपतेः पश्याद्यदानोत्सवे चतुर्याचिनिसंप्रति
प्रतिदिशंदेहीतिवाकोऽकृतिः देयंदेयमितीरि
तेषुरसनाचानदसिन्यो मनोयावयाचकहृदपा
णिषुपरंपाणिः परिक्रीडति ॥ तृतीयो यथामा
थवचम्प्रत्ये ॥ उदञ्चकलोलेसिदशपति
मुदिश्यविनयी पुरःस्वीयामेवप्रथयतितुंनिः
क्रियवियो अयोञ्चकलोलेभयतरलमायास
यितमुत्पन्नंमैनाकंपुनरयमथोयातिजलायिः
दयायंकुरुणव्यवहारस्तुगोणपव नतदयाक
रुणोतर्भवति दयायाउत्साहस्यायिभावः कुरु
णस्यतुष्णीकइतिभेदात् इतिवीरसः व्याघ्रा
दिभिर्विभावैस्तु कस्याद्यैरनुभावकैर्मोहादिव्य
मिचारीचभयस्यायीभयानकः यस्यभयंस्यायि
भावः व्याघ्रादिर्विभावः कस्यादिरनुभावः संमो
हादिव्यमिचारीभावः सरसः भयानकः यथात
त्रैव नपश्यतितरंगिणीनचगिरिनखातोदरं न
भातयतिवाक्काचिन्मृगपतिंपुरस्तादयंमुड्मन

सिभावयमिजविपक्षचेष्टामहोपलायनपरः
 करीविकलथीः परंथावति इतिभयानकरसः
 स्थायीजगुष्मावीभत्सोविभावायायथाक्रमम्
 अनिष्टीत्तलानिष्टेवसम्मोहायाः प्रकीर्तिताः
 यस्यजगुष्मास्थायिभावः अनिष्टस्यकार्यवस्तु
 नईत्तलानंदर्शनंतदेवविग्रहः निष्टीवादिनुभा
 वः सम्मोहादिव्यभिचारीभावाः सरसोभीभत्सः
 यथा इयंव्याथनारीविकारानुपेतामृगीत्रासि
 तंत्रासकंकलमाला अनिव्यातवक्त्रादिशिखी
 सनेत्रासमुत्कृत्यमांसं पिशाचीवभुंक्ते इतिवी
 भत्सरसः अद्भुतोविस्मयस्थायीमायादिकवि
 भावभूः रोमांचाद्यनुभावोयंस्तम्भादिव्यभिचा
 रिकः यस्यविस्मयः स्थायिभावः नटादिकृतमा
 यादिर्विभावः रोमांचादिनुभावः सरसअद्भुतः
 यथाकल्पलतायाम् आकाशेषुष्यराज्जीरचय
 तिदिवसेतारकालीर्निशायोभ्रमीष्टृष्टेविवस
 त्तिनकिरणयोः कोटिविस्वंतनोति इत्यस्या
 रविदेजतयतिकमलानर्तनेवर्तमानंमृच्ये
 पुष्टिपानांशतमपिशतधामायिकोयंकिमेत
 त् १० इत्यद्भुतरसः निर्वेदस्थायिकः शांतस्स
 त्संगादिविभावभूः कमादिकानुभावोयंस्तम्भा
 दिव्यभिचारिकः यस्यनिर्वेदः स्थायिभावः निर्वे

का.
वि
५

दस्तु सत्त्वमनोवमाननं संसारं हेयं तदुद्दिवा स
संगादिर्विभावः समादिशुभावः संभादिर्व्यभि
चारिभावः सरसः शांतः यथाशिवस्तोत्रे समा
भ्यप्रीतीरमरतदिनीतीरशकलेदिनोतेशाकाशी
कचिदपि चकाशीपरिसरे निमेषार्थं गंगाधरचर
णसंगात्रिजमनोमनाग्याचेष्टतं नियतमासिभूतं
कुमतिभिः १८ ॥ इति शांतीरसः अथैवमसावा
रूपासीदैवतानि च कथ्यते आरक्तगौरमालिन
नीलगौरसिता विषागर्भरुतवरुणोरुदःशक्रस
दनुकृतांताव्यः महाकालो विधाता ब्रह्मेति दै
वतैरसानाम् अत्र केचित् शांत इव मायापि दश
मोरसः मिथ्याज्ञानमवस्थायिभावः संसारिकभो
गधर्माधर्मादिर्विभावः पुत्रकलत्रराज्यादिशुभा
वः मनोरथादिर्व्यभिचारिभावः इति वदन्ति उ
दाहरन्ति च वाटीलाटीदृगेभोरुहरससकरीवा
पिकाकापिकांतातल्यंचंद्रानुकल्यंप्रकटयति
मिथः कामिनीकामनीतं रूपं कामानुरूपं माणि
मयभवने वस्युर्वस्युर्वंगो लोके लोके शक्यत
मसि न भुवने सर्वदा सर्वदा ता इत्यादौ पद्यंचेदं
प्राचीनं अत्रेदं चिंत्यं मायाया अनादितेन प्रज
न्यतात् रसत्वासंभवः रसास्त्वसर्वे जन्या एव
कथं वा कथयेत् मिथ्याज्ञानादिर्मायायाः का

राममिति शास्त्रविरुद्धत्वात् वस्तुतस्तु शालंका
 रिकानां मते रसो नित्य आनंदरूप अतस्तस्य ब्र
 ह्मस्वरूपत्वेन मायाया रसत्वा संभवः माया हि
 तच्छाविता शशालिनी ब्रह्मभिन्नैव शक्तिदिक्
 अतएव सा चीनसम्प्रदायिकैरपि न वैव रसाः
 कायिताः ननु विप्रलम्भशृंगारः करुणापूर्वा
 तर्भवत्तद्वदितवित्वा पादेस्तत्रापि सत्त्वादिति
 चेन्न करुणो शोकः कारणं विप्रलम्भे शोकरू
 पकारणस्याभावात् ननु इष्टविश्लेषजनित
 मनोविकारविशेष एव शोकः सच विप्रलम्भे
 अस्येवेति चेत् न हि शोकः केवलमिष्टविश्ले
 षजनितमनोविकारविशेष एव अपित इष्ट
 विश्लेषजनितो रत्यानालिंगितो मनोविकारवि
 शेष एव तथाच विप्रलम्भजनकमनोविकार
 स्य रत्यालिंगितत्वेन शोकत्वाभावाः विश्लिष्टे
 कांतैरतित एव मनोविकारो दयात् ननु तर्हि
 मतेपिकांतयो रन्यतरास्मिन् शोको न स्यात्
 अतएव न स्याच्च करुणो भसः स्याच्च विप्रलम्भ
 एव शक्तिमत्त्वात् इति चेन्न मतेपिकांतयो रन्य
 तरास्मिन् रतेरेवाभावात् शक्तिस्तु इष्टसमीहा
 जानितमनोविकार एव तथाच कांतयो रन्य
 तरास्मिन् रते पुनर्मेलनस्या संभावितत्वेन जा

का
वि
६

नात् ३६ समीहाया एवासंभवः अतएवरत्याभा
वात् नविप्रलम्भः किंतु करण एवयदितु पुन
मैलनसम्भावनापिभवतितदाभवत्येवविप्रलम्भः
नत्येवंसतिपुत्रादावपिविदेशगते करणरसो
नस्यात् तत्रापिपुत्रादिरूपंयदिष्टं तत्समीहाज
नितमनोविकारसत्वात् स्याच्चविप्रलम्भोरसः
इतिचेत्र इहहिरतित्र ३६ समात्रसमीहजनितम
नोविकारः किंतुकांतकांतान्यतरसमीहजन्यम
नोविकारएवेति नदोषलेशोपीतिबोध्यम् रति
देवादिविषयाभावइत्यभिधीयते देवादिविषया
रतिः प्रीतिः भावइत्युच्यते अत्रआदिनान्यपुत्र
गुरुमित्रादिपरिग्रहः देवादिविषयायथाशिव
स्तोत्रे नमामुक्तिः साधीविप्रहरमाधीकसभगा
नयस्यांतद्रुक्तिः प्रभवतिनवाक्तिवदमिधं अये
गौरीवन्योमममभववन्योपिसभगः क्षणंयास्मि
स्मेतः कलयतितवेतः यदयुगम् १५ नपवि
षयायथा यदद्येतांभूमीमनुजयतिभूमीपति
शतंयतानांमानानांमविरतमितोदानरसिकं
नद्याद्येतंत्यक्तं कथमपिनवाज्ज्यासमुदयत्य
मिजंविज्ञानांन्यतियशवन्तंक्षणमपि २ पुत्र
विषयायथामाथवचमूयन्ये उदञ्चकलोले
निजतनुजवात्सल्यवशागः करोतिप्रारंभंस्मर

१२ मुपेतं जलनिधिः अथोज्ज्वलोलैरयमह
 रथीरश्चपलतापरीवादाङ्गीतः कथमपि परावृ
 त्तिमयते २१ गुरुविषया यथा इमो भट्टाचार्य
 प्रवररघुदेवस्य चरणो शरणो चित्तात्ता निर्व
 धिविधाया स्थितिवत्तः किमन्येर्वादेवी प्रमु
 खमावभाजं प्रभजतैः परिस्फुर्यैर्वाचामस्
 तलहरीनिर्करज्जषाम् २२ एवं मित्रादिविषया
 पिवोद्व्या रसानामधिकविशेषं ग्रस्यस्यांते
 विवेचायिष्यामः हैता हैतमतादिनिर्णीया वि
 धिप्रोदुद्धुदिः तो वहाचार्यशतावधान इति
 योगोडोत्सवोत्तकविः ग्रस्येकाव्याविलास
 संज्ञितिविचिंजीवेन तज्जन्मना सर्वाथारसभंगि
 रेव कवितारंभाय संभावित इति श्रीचिंजी
 वभट्टाचार्यकृतकाव्याविलासेरसमयी भं
 गिः ॥ अथालंकारानिरूप्यते ॥ ते चार्था
 लंकारशब्दालंकारभेदेन द्विविधाः भूष्यंते का
 व्यरूपाणि विना तैस्स्याद्विरूपता अलंकार इ
 ति व्यातास्तस्यान्नेयोषितामिव अस्यार्थः ॥
 ते रूपमादिभिः काव्यरूपाणि काव्यस्य सरूपा
 णि भूष्यंते ते विना काव्यरूपेषु विरूपतापि स्या
 तस्मात्ते लंकार इति व्याताः योषितामलंकारा
 इव उपमाननियतैव प्रतीपललितोपमेरू

का
वि
७

पकंपरिणामञ्चोद्दिष्टविनापकृतीततः त्वेका
पकृतिपर्यस्तापकृतीकैतवेनसा उत्प्रेताचस्स
तिभ्रान्तिसन्नेहामीलितंतथा उन्मीलितानुमानो
र्थापत्तिःपरिकरस्तथा तदंकरःकाव्यालिंगेश्व
र्षणविषादने सामान्यानिशयोक्तीचप्रौढो
क्तितुल्ययोगिता अथसंभावनेंशेयंदीपिका
वृत्तिदीपके प्रतिवस्तूपमाचैवदृष्टान्तश्चानिदर्श
ना व्यतिरेकःसहोक्तिश्चविनोक्तिस्तदनंतरम्
समासोक्तिरथोत्प्रेषःप्रशंसाप्रस्तुतस्यच स्यात्सा
मान्यविशेषश्चन्यासोप्यर्थान्तरस्यच पर्यायोक्ति
स्ततिनिन्दाविन्दास्तुतिरतःपरम् आक्षेपश्चविरो
धश्चविरोधभासपवच असंभवोविशेषोक्तिर्वि
भावनमसंगतिः विषमंचसमंचैवविचित्रमपि
कंतथा अन्योन्यंचविशेषश्चव्याघातोऽगुम्फप
वच पकावलीतथामालादीपकंमारपवच य
थासंख्यंचपर्यायःपरिवृत्तिरतापरं परिसंख्या
विकल्पश्चसमाधिश्चसमुच्चयः प्रत्यतीकंप्रती
पश्चउत्पासःपूर्वरूपता तदुणातदुणोतदुदच
ज्ञानगुणोतथा उत्तरंपिहितंचैवव्याजोक्तिस्तद
नंतरं वक्रोक्तिश्चसभावोक्तिर्विकंभाविकल्प
विः उदात्तश्चायुक्तिरमीश्वरंकाभाःप्रकीर्तिताः
चिज्ञानुप्रासयमकानानाभेदविलक्षणःपुन

रुक्मप्रतीकाशः शब्देतेते प्रकीर्तिताः अथैमलं
 काराणां क्रमेण लक्षणोदाहरणानि उपमाय
 त्मादृश्यलक्ष्मीरुहसतिद्वयोः अस्यार्थः यत्र
 द्वयोरुपमानोपमेययोः सादृश्यलक्ष्मीरुहस
 तिसादृश्यं प्रकटमेव भासते तत्रोपमालंकारः
 यदीयं सादृश्यमन्यत्र वर्ण्यते तदुपमानं यस्मि
 न्सादृश्यमन्यस्य वर्ण्यते तदुपमेयं सादृश्यं तु
 तद्विबले सति तद्भूयो धर्मवत्वं सादृश्यव्यंज
 काश्च इवादिशब्दाः यत्रासीत् सर्वे पिसति तत्र प्रणो
 पमा यत्र चैवामेकतरं तास्ति तत्र लोपमा ॥
 प्रणोपमा यथा कल्पलतायाम् उदितानन्दसंदो
 हास्ति मितारुणलोचना इयं गायति तत्वंगी को
 किलेव कलस्रं अत्रोपमानं कोकिला उपमेया
 तत्वंगी सादृश्यं कलस्रगानं व्यंजक इव शब्दः
 इति भवत्येषा प्रणोपमा चंद्रमुखीत्यादौ लोप
 पमा तासां मुदाहरणं ग्रन्थवाङ्मयमिषा विशि
 ष्य नदीयते । उपमानादभिनेस्या उपमेये त्व
 नन्वयः उपमाना उपमेयेऽभिने सति अनन्व
 यालंकारः स्यात् यथा तत्रैव समतां त्वयिकर्ण
 स्य वर्णयंति त्वत्परि मन्मते त्वगुणोत्तैर्भवा
 निह भवानिव अत्र भवत्यदसं बोधस्यैव राज्ञ उ
 पमानं त्वं उपमेयं चेति भवत्यन्वयनया लंकारः

का
वि
८

उपमानोपमेयत्वे स्यात्प्रतीयोपमा तदा उपमा
नोपमेयत्वे सति उपमानत्वेन प्रसिद्धस्योपमेय
त्वेन कथने कृते सति प्रतीयोपमालंकारः यथा
तदास्य सट् शंष्टयं सरसीषु सरोरुहं किंच तत्सु
लिते विलतवञ्जनानयनोपमाः प्रसिद्धमुपमानं
सरोरुहमुपमेयं सुखं इह तत्र तद्विपरीतं सुखसट्
शब्देन सरोरुहस्योक्तया एवं वज्जननयन
योरापि इतीह भवति प्रतीयोमालंकारः ३ उपमा
नेतृलीलादिपदाद्ये ललितोपमा उपमाने लीला
दिपदयोगे सति ललितोपमा भवति लीलादी
त्यादिना स्पर्धा विलासादिपरिग्रहः यथा माधव
चम्पूयस्ये आलीनां पुरतः कुतः हलवशात्कार्त्त
नकण्डूमिषादं गुल्यादरचालितस्य सहस्राचेला
ञ्चलस्यान्तरे एतस्याक्षणा मीक्षणादयामिदं त्वो
वीक्षितं सर्वतः विलम्बं तुल्यवज्जरीटयुगलस्य
धिष्णुटं लक्ष्यते अत्र उपमेये क्षणादयस्य उपमा
ने वज्जरीटयुगले स्पृष्टीति पदनं योगेन भवति
ललितोपमा ४ रूपकं स्यादेकबोध्योपमानो
पमेययोः उपमानोपमेययोरेकबोध्योरभेद
बोधेरूपकालंकारं स्यात् तथा प्रतापो यद्वा
वानलबहलदग्धारितानतः समुद्रच्छद्मं
जनितगगनप्रोगनभुवि स्फुलिङ्गभास्वराः

परितश्चित्संभाषणपरस्तरासीणांदाराह
दयन्यपकारागृहगताः अत्रप्रतापपवउद्यद्वा
वानलशति समासवशात् उपमेयस्यप्रताप
स्यउपमानस्यचउद्यद्वावानलस्याभेदःप्रतीय
तेतिरूपकालंकारः पवमरित्तरायोरापि ५
परिणामोभवेदपादपकेव्यवधानगे यत्राभे
दशारोप्यतेतद्व्यं यस्याभेदशारोप्यतेतद्व्यं
कं तस्मान्नस्मिन्व्यवधानगेसति परिणामालं
कारः यथा मृगारतदिन्यां गमनोद्यमभाजि
जीवितेशोचनितानांनमदाननंस्थितानां अरु
णांबुजशोभिलोचनान्तर्जलधारैवबभ्रवड
र्दिनश्रीः अत्ररूप्यरूपकयोर्जलधाराडर्दिन
श्रियोर्बभ्रवेत्यनेनव्यवहितत्वात् परिणामो
लंकारः अत्रकेचित्परिणामस्यलक्षणंतरंव
दति ६ बद्धभिर्बद्धधारोपादेकस्योलिखितो
मतः एकस्यबद्धभिर्बद्धधारोपादनेकत्रविध
त्वकथनात् उल्लिखितालंकारः बद्धभिरित्यु
पलक्षणम् यथा सुधांशुःस्वपक्षेर्विपक्षेस्तु
कालोविचिंत्योसिचिंत्यमागिर्याचमानैः स्मरो
मानिनीभिःप्रियःकामिनीभिर्यजुर्वेदमूर्तिर्य
जुर्वेदविद्भिः ७ अत्रैकस्यन्यस्यसपत्नादिभिर्ब
द्धभिश्चंद्रादितेननानाविधतयाशारोपाडुलि

का
वि
८

वित्तलंकारः अतथ्यमारोपयितं तथ्यायास्ति
रपक्रुतिः असत्यमारोपयितं सत्यस्याप्राप्तिरप
लापो यत्र तत्र अपक्रुतिरलंकारः चंद्रेकलंकं
कथयंति मूढा वयं वदामो मृगमात्रलोभात्
तदाश्मिन् सूत्रे तपथे न गत्वा पिपीलिका बुभुक्षति
चन्द्रविम्बम् अत्र चंद्रेयेकलंकं कथयंति ते मूढा
वयं वदामो मृगमात्रलोभात् तदाश्मिन् सूत्रे
तपथे न गत्वा पिपीलिका बुभुक्षति चन्द्रविम्बम्
अत्र चंद्रेयेकलंकं कथयंति ते मूढा अज्ञा इत्युक्त्वा
चंद्रेवास्तवं कलंकमपलप्य अवास्तवस्य पिपी
लिका बुभुक्षति न स्य आरोपः कृतः इति भवत्युपक्रु
तिरलंकारः अत्र पिपीलिकेत्येकत्ववचनो जाति
मादायेति न एकपिपीलिका कृतबुभुक्षनसंभाव
ना कृतो दोषः ८ श्रुतापक्रुतिरन्यस्य शंकायां श्रु
तिवारणे अन्यस्य श्रुतस्य शंकायां जातायां सत्यां
सत्यवस्तु यथा ननु मविषयी भूम्ना पलायेन श्रु
तिनिवारणे कृते सति श्रुतापक्रुतिरलंकारः यथा
कलसुरंगायति कोलिलालीते नैव विप्राम्याति
मानसं मे वर्षासु किं कृजति वापिकाली न सापि
काली तस्यैव तदाख्या अत्र कोकिलाख्याया
लीगायत्युक्ते कोकिलपंक्तिरिति श्रुत्याष्टव्यंत्याः
कस्याश्चिदुर्मविषयी भूतां पिकालीमपलप्य स

त्यभूतां को किला व्यामाली मुक्ता भ्रम विवारणं
 कृतमिति भवति भ्रंता पङ्कतिरलंकारः ५ चेका
 पङ्कतिरन्यस्य शंकया तथ्यतिरुवै यत्रान्यस्य शं
 कया भीत्या तथ्यतिरुवः अपलापः तत्र चे
 का पङ्कतिरलंकारः अयायातो निशि हारि जल्प
 न्मपुरमानतः संतपः सखिकिं कालो नहि हंत
 सको किलः अत्र काचित् सखी प्रति सज्जन मध्याया
 त इत्यर्थेना कथयत् पुनरन्यथा उद्भा वितं तथ्य
 भूतं को तं न हीत्यनेनापलप्या तथ्य सको किल
 स्य कथनात् भवति चेका पङ्कतिरलंकारः ६ प
 र्यस्तापङ्कतिः यत्र धर्मिमात्रं निविद्यते यत्र धर्म्ये
 व निविद्यते न तत्र धर्मस्तत्र पर्यस्तापङ्कतिरलंकारः
 यथा कृपाराम लोणी पतियशसि शस्यत्त्वमह
 सा न वधेनावियोतयति जगती मद्य सह सा स
 था धामेत्येवं स्फुरित मपिराका निशि परं कलंके
 ना लं कः कलित ममुमेतः कलयति अत्र राज्ञो
 यशसि जगती वियोतयति सति कलंकेन कलि
 त ममुं स था धामेति कः कलयति न को पीत्यर्थः
 इत्यनेन वास्तवं चन्द्र रूप धर्मिणां निविध्य वश
 सपव चंद्र सरूपत्व कथनेन भवति पर्यस्तापङ्क
 तिरलंकारः केतवा पङ्कतिर्यत्र व्याजा युक्तं
 न भवेत् यत्र व्याजमिव खलादिशब्देन वास्त

का
वि
१

वस्थापकृत्वस्तत्र केन वापकृतिरलंकारः यथा
माथवचमृगस्ये मथ्यात्समातीयससारभागंव
दोजमुत्पादयिताविधाता अतिप्रयत्नाद्विवलीमि
षेत्तसोपानवर्त्मवितयंचकार १२ अत्रमिथवेतो
तिशब्देनविवल्याअपलापः कृतइतिभवतिकेत
वापकृतिरलंकारः किंचित्संभाव्यतेयत्रतत्रोत्प्रे
क्षाप्रचलते यत्रयस्यचिद्वस्तुनःसंभावनामात्रंक्रि
यतेवड्धाइदंभविष्यतीत्यादिनातत्रोत्प्रेक्षालंका
रः संभावनाव्यंजकास्त नूनंप्रायोभुवंमन्येष्टंके
जानेइवादयः संभावनांव्यंजयंतिप्रतीतोवड्धे
तिच यथामाथवचमृगस्ये प्रायोनीकभरेणभु
गशिरसोप्याशीर्विधायीषितुः शोच्युः सानिलसु
र्गितावसमतीव्योमेदमारोहति किंवायोधपरंप
रासमुदितक्रोधानिलाडस्थितोभूमोयंकरिकर्ण
तालपवनोइतोवियद्वाहते २२ अत्रतादृशशेष
तागस्य सासानिलेनद्वर्णितादृष्टीप्रायः शुकाश
मरोहतीतिधूलीधोरणिमालोकदेवतानांसम्भा
वनारतिभवत्युत्प्रेक्षालंकारः प्रायःशब्दश्चात्र
व्यंजकः व्यंजकानामभावेतुगुप्तोत्प्रेक्षांप्रचल
ते व्यंजकपदाभावेसंभावनायांसत्यांगुप्तोत्प्रे
क्षालंकारः हृदयेशधराधीशप्रतापोत्तापकात
राः प्रत्येकमुदयंयातिद्वादशाविदिवाकरः १४

अत्र प्रतापोत्तापादिवकातराश्रितिसंभावनास्ति
 व्यञ्जकपदाप्रयोगश्चेति भवति शुभोत्पत्त्यालंका
 रः स्यात्स्मृतिश्रुतिसन्देहे स्तुतिदेवालंकार इति त्रयम्
 वर्णितया स्मृत्या स्मृत्यलंकारः वर्णितया श्रुत्या
 श्रुत्यलंकारः वर्णितेन सन्देहेन सन्देहालंकारः
 ज्ञेय इत्यर्थः तत्र स्मृतिर्यथा मायवचस्पृश्ये ॥
 नासाग्रन्यस्तदृष्टेः स्वाविषयविकल्पीभूतवाचं
 द्रियायाः किञ्चि किञ्चि दृष्ट्याः पुलकमपितनो
 भिन्निमालम्बितायाः कालिन्दीकलकुञ्जे निरव
 धिभवतश्चेष्टितं यद्यदासीदन्नस्तत्तस्मिन्त्याः क्ष
 णमिव दिवसायां तितस्याः कदाचित् १५ अत्र
 विरहिण्याः प्रवचेष्टितस्मरणवर्णनेन भवति स्म
 र्त्यलंकारः श्रुत्यलंकारो यथा तत्रैव मन्दमाक
 स्तितकंकणकणचंचलेन वसनंचलेन सा त
 वदीपकलिकाभ्रमान्मुद्रश्चेष्टते मणिशिखावि
 लोपने अत्र नवोढाया गृहस्थमणिशिखासदं
 पकलिकाभ्रमवर्णनेन भवति श्रुत्यलंकारः
 सन्देहालंकारो यथा त्वयानीतो देवः किमिह
 वदलक्ष्मीपरिवृढः कृपादृष्टिर्णता किमथ य
 शवंतस्तिथिपतेः समंताद्देवंतीतव भवनमा
 सायकमलायद्येषालोलापित्तणामिव दिना
 निक्षपयति १६ मीलितं यदि सा दृश्येनाभिभूतं

का
वि
११

नलक्ष्यते यदिसदृश्यधर्मांतरेण अभिभूतं वस्तु
नलक्ष्यते न ज्ञायते तर्हि मीलितालंकारो भवति
यथा शृंगारतटिन्यां कुचयोरतिगौरवरूपयोश्च
न काश्मीरजयोर्विलेपनं कुरुते स्म युवा पुनः पु
नर्न कृतं किंतु मयेति चिन्तयन् अत्र कुचयोरति
गौरवरूपेण अभिभूतं कुंकुमं न ज्ञायते अतएव
युवा पुनः पुनः विलेपनं कुंकुमस्य करोतीति व
र्णनाद्भवति मीलितालंकारः सादृश्याभिभवे स्फु
र्तौ हेतुनोन्मीलितं मतम् सादृश्येन सदृशधर्मे
ण अभिभवे कृते सति वस्तुनः पुनः केनचिद्देव
नास्फुर्तौ जातायां सत्यामुन्मीलितालंकारः ॥
यथा इतः सरोजेषु सितेषु संस्थिति नलक्ष्यते
हंसगणः समंततः कदाचिदायाति विभेदमप्य
सौपतः द्विरेफ प्रचलत्यतत्र केः अत्र सितपद्मव
र्तिस्येतरारूपसादृश्येन हंसगणस्य अभिभवे भे
दाज्ञाने कृते सति भ्रमरपातवशात्प्रचलत्यतस्तु
पहेतुना सरोजेभ्यः हंसगणस्य भेदस्फुर्तिर्णियते
इति भवत्युन्मीलितालंकारः अनुमानं च कार्यदेः
कारणायवधारणम् कार्यादिरूपेण हेतुना य
त्र कारणदीनां अवधारणं ज्ञानं भवति तत्रा अनुमा
नालंकारः यथा माधवचम्पू ग्रन्थे सहस्राक्षद
येन धाय चेतो नयनादीन्द्रियमुद्राणां विधाय

अधिकं दत्तं किं तां गयष्टिसत्यं कथयथायसि किं
 रहो निषणा २० अत्र नयनमुद्रणादिरूपं ध्यान
 कार्येण हेतुना किंचिद्विषयक ध्यान ज्ञानं ज्ञातं
 इति विशिष्यष्टच्छति किं ध्यायसीत्यनेनेति भव
 ति चानुमाना लंकारः २१ अर्थापत्तिः स्वयंसिद्धौ
 त्यादार्थान्नरवर्णनात् एकपदार्थवर्णनात्
 यदि अन्यः पदार्थः स्वयंसिद्धौ तदा अर्थापत्त्यलं
 कारः यथा तत्रैव एतस्मिन्सलायुयेरणभुवो
 मूर्धनममरोहति शोयज्ञास्वरमंडलोदिनमणिः
 त्वयोतपोतायते शक्रः पृष्ठगकातरेक्षणाग
 रौरम्यास्यमालोकयत्यावन्मूर्त्तिसंगरात्तव
 पतिः कोयंपतंगाकृतिः २१ अत्र इंद्रादीनां एवं
 विधदृशारूपैकपदार्थवर्णनादेव बलभद्रस्य
 शौर्यातिशयरूपो न्यः पदार्थः स्वयमेव सिद्धाति
 तथा बलभद्रस्य शौर्यातिशयं विना इंद्रादीनां ता
 दृशी दृशा अनुपपत्तेरिति तस्य शौर्यातिशयसिद्धि
 रिति भावः इतीह भवत्यर्थापत्तिरलंकारः अलं
 कारः परिकरः सामिश्रायेण विशेषणो विशेषणो
 सामिश्रायेति परिकरालंकारः यथा विद्वन्मो
 दतरंगिण्यां देवानर्चयसंचयप्रतिदिनं पुण्या
 निजन्मांतरे भोगाय प्रयतो महाक्रतुवियो स्वर्गा
 यद्दिंसां कुरु इत्यंवत्तकवंचनेत्यथ गता बुद्धि

का
वि
१२

स्वदीयाचिरादप्रत्यक्षपदार्थसार्थरहितं पन्थान
मारोहत अत्र चार्वाकस्योक्तौ पन्थानमित्यस्य अ
प्रत्यक्षपदार्थसार्थरहितमिति विशेषणं सामि
शायं तथा हि वंचकानां याज्ञिकादीनां पन्था अप्र
त्यक्षसर्गादिरूपपदार्थचदित इति हेयः अप्रत्य
क्षस्याप्रमाणत्वात् अस्माकं तु तद्वद्वितः पन्था उ
पादेय एवेति भावप्रकाशकं विशेषणमिदं इति
भवति परिकरालंकारः सामिश्राये विशेष्ये तु भ
वेत्यपरिकरं ऊरुः विशेष्ये सामिश्राये सति परिक
रं ऊरुलंकारः अपिकरि परिभूति वीतशक्तिश्चि
रजरयापि च जर्जरीकृतो गः अपि भवदधिक
क्षयाभिभूतः किमु त्वाते मृगनायकं स्वरूपाति
२३ अत्र मृगनायक इति विशेष्यपदं सामिश्रायं
तथा हि अपरे मृगास्वरूपा न्यस्यंतीति युक्तमेव अ
यं तु मृगाणां नायकः कथं त्वा न्यस्यीयात् वि
नादारितमत्र मातंगपिशितानि इति भावप्रकाश
कमिदं विशेष्यपदं इति परिकरं ऊरुलंकारः
स्यात्काव्यलिङ्गं वाक्यार्थे नूतनार्थसमर्थके वा
क्यार्थे नूतनार्थसमर्थके कदाप्यजातार्थप्रकाश
के सति काव्यलिङ्गलंकारः स्यात् यथामाथव
चम्प्रम्ये भस्मीभूतः कुसुमविशितः शंभुने
शान्तिनाभूज्जातादायीतदनुमनसि प्रासजन्मा

बभूवभूयस्तस्मिन्विहदहनेदीहितोसोमयेवे
 कुत्रेत्यंतोव्यययतिपुनर्मामहोतत्रवेदि २४
 अत्रविहदहनेनमदनमदाहपवनूतनः कदा
 प्यभूतत्वात्तादृशार्थप्रकाशकोत्रवाक्यार्थइति
 भवतिकाव्यलिङ्गालंकारः वाञ्छितार्थाधिकप्रा
 तिरयत्नेनप्रहर्षणम् यत्रविनैवयत्नंवाञ्छिता
 दर्थादधिकप्राप्तिर्वर्ण्यतेतत्रप्रहर्षणालंकारः
 यथाभृङ्गारतदित्याम् अयासिसारोषवतीस
 खीमेनिविदितेत्वारिसखीभिरिहंयावद्युवावा
 छतिदृष्टिमात्रमालिङ्गितस्तावदयंयुवत्या २५
 अत्रदृष्टिमात्रवाञ्छकस्यअयत्नेनैवालिंगनप्रा
 तिवर्तनेनभवतिप्रहर्षणालंकारः इष्यमानेवि
 रुद्धार्थसंप्राप्तिस्तुविषादनं इष्यमाणवस्तुनोवि
 रुद्धवस्तुप्राप्तिर्यत्रवर्ण्यतेतत्रविषादनालंकारः
 गत्वापियास्यातिमधूनिसमंवपुभिरित्यंतिचिंत्य
 सरसीमलिरीतियावत् केनापितावदतिमत्तम
 तंगजेनानिर्मूलितानिसहसैवसरोरुहानि २६
 अत्रइष्यमाणस्यसरसीपुमधुपानस्यविरुद्धं
 स्तमधुस्थानभूतानांसरोरुहानामुन्मूलनंतस्य
 प्राप्तिर्वर्णितेतिभवतिविषादनालंकारः सामा
 न्यंयदिस्यादृश्याद्देदपवनस्तस्यतेसादृश्यात्
 समानधर्मवशात् यदिपरस्परंवस्तुनोभेदएव

का
वि
१३

नत्तायते तर्हि सामान्यालंकारः यथा कल्पलतायाम्
उद्यत्लाशकुसुमैरसितैस्समंताब्जोष्णीकताम्रसक
लासुदिशासुसद्यः नावोदिकासुकजनैरभिसारि
णीभिः शोणायितापि पुरुङ्गतदिशानिशांते ॥ अत्र
सादृश्यात् किंशुककृतसकलदिक्छोणत्वरूप
धर्मात् निशांतकालीनारुणोदयकृतस्त्राची
दिशायाश्चरदिगपेक्षया भेदो न लक्ष्यते इति भवति
सामान्यालंकारः मीलिते तस्य दृशयर्थेणाभिधत्त
स्य पदार्थस्य ज्ञानमेव न जायते इह तस्य दृशयर्थ
वशात्परस्परं भेदमात्रं न जायते पदार्थस्य जायते
पवेति मीलितात्सामान्ये विशेषः अतिशयोक्ति
श्चतुर्विधा अक्रमातिशयोक्त्यन्ताशयोक्तिभेद
कातिशयोक्तिरूपकातिशयोक्त्युक्तितासांक्रमे
ण लक्षणोदाहरणानि अक्रमातिशयोक्तिश्चेष्टुग
पत्कार्यकारणे पुरायदेकदैवयादिकार्यकार
णयोरुक्त्या निर्वर्ण्यते तर्हि अक्रमातिशयोक्तिरलं
कारः यथा तदरातिमहीपालमवने भुवने च
रतवक्रो येन दारिद्र्यं सहेव स सुपास्थितिम् २८
अत्र दारिद्र्यरूपकार्यकारणं न पक्रोथः पुनः
तुकारणस्य पूर्वभावः परभावः कार्यस्य इह तत्र
योरेककालमेवोत्पत्तिवर्णना इवति अक्रमाति
शयोक्तिरलंकारः अत्यन्तातिशयोक्तिरुपेक्षा

पर्यव्यतिक्रमे कार्यकारणयोः पौर्वापर्यव्यतिक्र
मे सति कार्योत्पत्त्यनंतरं कारणोक्तौ वर्णितायां स
त्यां अत्यन्तातिशयोक्तिरलंकारः यथा शृंगारत
टित्याम् ममर्तमानमयीमतिरादितोगतवती
वततत्रनुवीक्षणात् अनुनयंकृतवानथपाद
योः सखिपतव्यतिरेषपुनः पुनः अत्र कार्यस्य मा
नभंगस्य प्रसिद्धकारणादनुनयात्पूर्वमेवोत्पत्ति
र्वर्णिता भवति अत्यन्तातिशयोक्तिरलंकारः भे
दकातिशयोक्तिस्यात्सभेदश्चेत्सजातिषु यदि
सजातिष्वेव सभेदो वार्यते तदा भेदकातिशयो
क्तिरलंकारः यथा तत्रैव धन्येयमन्येव नितमि
नीनां लीलाविलासप्रभवायरीतिः असारसंसा
रविस्मरिणोऽपियया किल व्याकुलतां भजंति २
अत्र सकलरीतीनां मध्ये नितमिनीनामन्येवरी
तिरन्येवेत्युक्ता सजातिमध्यएव सभेदः कृतः
भवति भेदकातिशयोक्तिरलंकारः रूपकाति
शयोक्तिस्याद्वपकाद्व्यतिर्णये सादृश्यवशा
त् यस्याभेदः अन्यत्रोप्यते तद्वपकं यास्मिन्ना
न्यस्याभेदश्चोप्यते तद्व्यम् तथाच यत्र रूप्य
स्योद्देखितास्तिकेवलं रूपककथनादेव रूप्यसु
मीयते तत्र रूपकातिशयोक्त्यलंकारः यथा माथ
वचस्पृश्ये भुजंगदयिताम्रित्यालसदनेकपु

का
वि
१४

षान्विता हिरेफततिसेविताप्रमदखेजनालंकाता
फलद्वयभरानताविलसितानवेः पल्लवेः विलोच
नपथंगताभवतिकापिहैमीलता ३१ अत्रहेमल
तासरूपस्यरूपकस्येवोद्येखेनकामिनीसरूपे
प्यमुत्रीयतेनतु कामिन्याः पृथगुद्येखोप्यस्तिप
वंभुजंगदयितोद्येखेनवेणीपुष्पोद्येखेनदेनपं
क्तिः हिरेफतत्युद्येखेनलोमावलीखजनीलेखेन
नयनेफलद्वयोद्येखेनकुचौपल्लवोद्येखेनकरच
रणायराः इतिभवतिरूपकानिशयोक्तलंकारः
प्रौढोक्तिस्तदशक्तस्यतच्छक्ततावकल्पनम्
तत्कर्मण्यशक्तस्यापिअसमर्थस्यापितत्कर्मणि
शक्ततावकल्पने समर्थकल्पनेयत्रक्रियतेन
त्रप्रौढोक्तलंकारः यथा दिशोदंशनूर्ध्वमुगपद
धिरुत्पप्रचलितासमेत्यब्रह्मांडं प्रसरितवतीसिं
हनपतेः दलनारापुष्पस्फुरदमृतधामैकफलति
नीजगत्त्र्यैकीर्तिः कलयतिलतामूर्तिमभितः
३२ अमूर्तिग्रहणासमर्थायाअपिकीर्तेलतामू
र्तिग्रहणवर्णनेनभवतिप्रौढोक्तलंकारः कार्या
णांतल्यधर्मतेकथितातल्ययोगिता वर्णाणां
वस्तुणांतल्यधर्मतेकथितिसमानधर्मतेमतिन
ल्ययोगितालंकारः यथा अस्तेयातेदिवानाथे
निशानाथेमहोदयम् उन्मीलंति कुमुदंतिचको

रीनयनानिच ३३ अत्रवर्णानां कुमुदतीनां च
 कोरीनयनानां च उन्मीलनरूपसमानधर्मत्वव
 र्णानां इव तितल्ययोगितालंकारः संभावनेय
 दिव्यं स्यादित्यदेसति जायते यथा अर्थगीकृत
 र्णकोर्तिवनितादीव्यसित्तांशुप्रभं कैलासीकृत
 तदिक्करीन्द्रशिखरसिन्यस्तसपादासुजं विष्वव्यापि
 विनाशि शंकरपदजापात्तदीयं यशोनस्याज्ञेय
 शवंतसिंहनपतेत्वदानपानीयजम् ३४ अत्र
 यदि त्वदानपानीयजं यशोनस्यातर्हि शंकरस्य
 पदं जीयात् इति तर्कः कृत इति भवति संभावना
 लंकारः अवर्णानां च वर्णानां धर्म्ये को सति दीप
 कम् अवर्णानां प्रकृतवर्णाने मुख्यत्वेन अत्र दृष्ट्या
 नां वर्णानां प्रकृतवर्णाने मुख्यत्वे तद्देशानां पदार्था
 नां धर्म्ये को सति दीपकालंकारः तथा च कल्पल
 तायाम् इन्द्रः कान्त्यायतीशान्यानीत्या च वसुधा
 धिपः रीत्या काव्यं वभूर्ध्या कुरुते जनरंजनं
 ३५ चन्द्रादीनामवर्णानां वर्णस्य चराक्षः जनरं
 जनरूपधर्म्ये को न भवति दीपिकालंकारः आ
 वृत्ते भवेदावृत्तिदीपकम् दीपकपदे वर्णवर्ण
 योर्थमैकाव्ये कपदे आवृत्ते सति आवृत्तिदीप
 कालंकारो भवति आवृत्तिः पुनः पुनः कथनम्
 सथां शुभं तिया मिन्या कामिन्या भातिका मुकः

का
वि
१५

लतयाभ्ररुहोभातिभ्रसरोभातिविद्यया ३८
अत्रवर्ण्यस्यभ्रसुरस्यज्ञानास्यअवर्ण्यस्यचंद्रादेः
धर्मैकबोधकस्यभातीतिपस्याह्वानिस्तीतिभवति
आह्वानिदीपकालंकारः पृथग्गृहिष्टसामान्येप्रति
वस्तूपमामता सामान्येसमानधर्म्येपृथग्गृहिष्टे
सतिभिन्नपदेनकथितेसतिप्रतिवस्तुनिप्रतिपदा
र्थेउपमासत्वेचप्रतिवस्तूपमालंकारोभवति यथा
विलीनतामेवगतादरिद्रतामहेशदानायभवत्क
रोदये अदृश्यतामेवभजंतिकौशिकाःसमेततो
भानुमतःकरोदये ३९ अत्रदरिद्रतायाउल्लेखानां
चअदृश्यप्राप्तिरूपसमानधर्मःदरिद्रताविली
नतांगताकौशिकाअदृश्यतांभजंतिइतिपृथक्
देनोक्तः अस्तिचप्रतिपदार्थमेवोपमातथाहिराजो
भानुमतादरिद्रतायाःकौशिकैःकरस्यकिरतोः
इतिभवतिप्रतिवस्तूपमालंकारः चेद्विष्वप्रतिवि
स्वत्वंदृष्टंतालंक्रुतिस्तदा यदिविष्वप्रतिविष्व
त्वंभवतितदादृष्टंतालंकारः अनर्गलपरिस्फुर
न्मधुरदिव्यकाव्यंवदहदोक्तपदद्वयस्फुरित
धीरपिस्फुर्तेदिनेःकतिपयैरितःकथयितैवहि
लीपतेःपदेनणामिवस्फुटंमनसिभिल्लपल्लीप
तिः ३८ अत्रतादृशकाव्यंमनसिभिल्लपल्लीप
तिः अत्रतादृशकाव्यंवदमपिहदोक्तपदद्व

यस्फुरितधीः कुकविस्पर्द्धा इति शब्देः पदार्थः
 इतः कतिपयेर्दिनैर्दिलीपतेरपि पदं त्रणमिति मि
 ह्यपलीपतिः कथयितैवेत्यपरः पदार्थः अतयो
 स्तुविस्वप्रतिविस्वभावः स्फुरत्पवतथाहितादृश
 काव्यं वदकविस्पर्द्धा पदद्वयकथककुकवेरुप
 हासायेव तथा दिलीपतेः पदं त्रणमिति मिह्यपली
 पतेरपि कथमुपहासायेवेति एवं यथैतत्कथनं त
 था कुकविस्पर्द्धा इति परस्परं विस्वप्रतिविस्ववदे
 कैवल्यायाभासते इति भवत्यत्र दृष्टान्तलंकारः
 नन्वत्र प्रतिवस्त्रूपमात्रं लंकारः किं न स्यादिति चेन्न
 पलीपतौ कथनरूपो धर्मः कुकवौ स्पर्द्धाकारणरू
 पो धर्म इति धर्मभेदात् प्रतिवस्त्रूपमात्रं धर्मैको
 वाक्यार्थयोः सदृशयोरेकारोपो निदर्शना सदृश
 योर्वाक्यार्थयोर्यत्तज्ज्ञोपेकारोपेकृते सति निदर्श
 ना यथा शृंगारतटिन्याम् योभितो वसतो नाथ
 भवतः स सुपागमः मदीयं भवने सोयमिन्दोरम
 तनिर्जरः ३५ अत्र सखदत्वेन असंभावितत्वेन
 च सदृशयोर्नायकागमेन्दुसखन्यमृतनिर्जरयो
 र्वाक्यार्थयोर्यत्तत्पदेनोपेकारोपः कृत इति भवति
 निर्दनालंकारः असंभावितत्वं तस्फुरत्मेव तथा हि
 अभितो वसतो कांतो तरासगि नो नायकस्य सम
 याभावादेवागमाभाव एवं देवतामात्रं भोग्यते

का
व्य.
१६

नामृतस्य निर्घराभावोऽपि इति व्यतिरेको विशेष
 श्चेऽपमानोपमेययोः उपमानोपमेययोश्चेत्क
 श्चिद्विशेषः कीर्त्यते तर्हि व्यतिरेकालंकारो भवति
 यथा सधेव वसुधासत्यमानन्दयतिमानसम् म
 हान्तमपि किन्तेषां संमोहयतिसन्ततम् ४. अत्र
 उपमानभूतसुधात उपमेयभूतवसुधायाः संमो
 हकत्वेनैव विशेष इति भवति व्यतिरेकालंकारः
 सहोक्तिः सहभावश्चेद्भासते जनरंजकः यदि जने
 रंजकः सहभावः सहवर्तिताभासते तर्हि सहोक्ति
 रलंकारः यथा अतिचित्रमिदं भुवने प्रतिपादित
 मेवमहोजगतीपतिना विचरन्नपि यन्नियतं सहि
 तो भवदीयप्रतापदिवापतिना यशवंतनव नि
 नायकतावकदानपयोनिधितः सहसा जनिमे
 त्ययशो हिमदीपिते रेषजगदुवलीकुरुमहसा
 ४१ अत्र प्रतापदिवापतेः यशो हिमदीपिते च सह
 हभावो जनरंजको भवत्येवेति भवति सहोक्त्य
 लंकारः ननु भवदीयप्रतापदिवापतिनेत्यत्र सं
 युक्तस्य प्रत्यक्षस्य पूर्वोक्तयोः संयुक्तेवेति लक्ष्णे
 भंग इति चेन्न रेफसंयुक्तादरायत्तरं विकल्पेन
 रुभवति इत्यतः पादकाले लघुतयोच्चारणीयो
 यकार इत्यदोषात् अत्र च जनरंजक इति विशेष
 षण्णात् सहेवदशभिः पुत्रैर्भीरुवहति गर्दभी

रत्यादौ न सहोक्तलंकारः विनोक्तिश्चेद्विना किंचि
 त्प्रस्तुतं हीनमुच्यते यत्र किंचिद्वस्तु विना प्रस्तुतं व
 स्तु हीनं अपक्वमुच्यते तत्र विनोक्तलंकारः अ
 मन्दपुण्यसन्दोहसम्यादि नमनिन्दितम् इथाज
 न्मभूतां जन्मविना सुकृतसंचयम् ४२ अत्र सुकृ
 तसंचयरूप किंचिद्वस्तुना प्रस्तुतं जन्मभूतां तादृ
 गपि जन्म अपक्वमुक्तमिति भवति विनोक्तिरलं
 कारः समासोक्तिः परिस्फूर्तिः प्रस्तुते प्रस्तुतस्य
 चेत् यदि कस्मिंश्चिदर्थे प्रस्तुते वर्णिते सति अप्र
 तस्तुतस्यान्यपदार्थस्य परिस्फूर्तिर्भवति तदा स
 मर्थोलंकारः यथा कल्पलतायाम् मयि मुकु
 लितमालतीलतायां स्थितवतियानि दिना निसंग
 तानि अहह विधिविधानतोऽपुनैवं कथमपि तानि
 पुनर्न वीक्षितानि ४३ अत्र सखीनां मध्ये परस्परं
 मालतीगुणवर्णनकाले केनचिद्विरहिताकृते
 प्रस्तुतमालतीलतावस्थानवर्णने अप्रस्तुतस्या
 भिनवकामिनीसंगमस्य मुकुलितेत्यादिपद
 महिम्नेव परिस्फूर्तिर्भवत्येवेति भवति समासो
 क्तिरलंकारः शेषः पदे च ज्ञानार्थप्रतीतिः सप्र
 योजना यत्र पदे किंचित्प्रयोजनवशाज्ज्ञानार्थप्र
 तीतिर्भवति तत्र शेषालंकारः यथा कल्पलता
 याम् ज्ञातारो भूभूतांते प्रबलतरसरत्राणसंज्ञा

का
वि
१७

सभाजोयस्यप्रौढप्रतापज्वलनकवलितानाय
कावाहिनीनाम् पाराभिर्दानवामुदितनिजम
नःसत्प्रसादोचिताभिः शरीरं प्राप्य नृणां सक
लबलभृतांडस्तरत्वं भजेति अत्रभूभृच्छहेनरा
जानः पर्वताश्चसुराणांशहेनयवनादितीशइ
न्द्रश्चकवलितशहेनसेनानयश्चउत्तरशहेनायो
ध्यातमलेच्छ्यत्वं कायितामिति सप्रयोजनैवैकैकप
चस्यनानार्थताइतिभवतीहसिखालंकारः अप्रस्तु
तप्रशंसास्यात्सायत्रप्रस्तुतानुगा यत्रसाप्रस्तु
तस्याप्रस्तुतवर्ण्यस्यप्रशंसास्तुतिः प्रस्तुतानुगाभ
वति प्रस्तुतेप्रस्तुतवक्तव्येपवपर्यवस्यतितत्राप्र
स्तुतप्रशंसा लंकारः यथा स्फुटमानमानससरः
संभूतिराविर्भवद्भीर्वाणादरसारश्रिततयाशंशोभि
तसर्धनिः दुर्मीनैरवमानितो यदि पुनर्ग्रीमो नदीना
न्वयेः किंहीनः परिशंस्यते सजगतां हंसः प्रशंसा
स्पदः ४५ अत्रप्रस्तुतेदृशाहंसस्येयंप्रशंसास्तुतिः
कस्मिंश्चिदनभिदोरवमानितेपर्यवस्यतीतिभव
ति अप्रस्तुतप्रशंसा लंकारः स्यात्सामान्यविशेषो
क्तावलंकारसपवहि सामान्येवक्तव्येविशेषोक्ते
सत्यांसपवसामान्यविशेषपवालंकारः स्यात्
यथा धिगहो कामिपुरुषानलंपुरुषकर्मिणः
जीवितान्यपिमुंचंतियदमीकामिनीकृते ४६ अ

चकामिनः कामिका मिनीकृते सर्वमेवत्यजंतीति
 सामान्यवक्तव्ये जीवितत्यागविशेषोक्तिः कृताश्रुति
 भवतिसामान्यविशेषालंकारः भवेदर्थान्तरन्यासे
 उपक्तोर्थान्तराभिधा यत्रमुख्येनार्थेन अनुषक्तं स
 हितं मुख्यार्थस्यैव परिपोषकतया अर्थान्तरपदा
 र्थान्तरमुच्यते तत्रार्थान्तरान्यासालंकारः सराव
 णो देवतस्य रावणो विदेहभूमीपतिनादिनीकृ
 ते जगाम रामस्य शोरेर्यमालयं न कामितां किंचिद
 पीह डुक्करम् ४३ अत्र कामिनां न किंचिदपि डुक्क
 रमिति मुख्येनार्थेन सहितं रावणस्य यमालयग
 मनरूपं मुख्यार्थस्यैव परितो यमकमर्थान्तरमुक्त
 मिति भवत्यर्थान्तरन्यासालंकारः यथा कल्पलता
 याम् निजा सुभिः परिभ्रष्टदेशाः पिपासया पीत
 पयः प्रवाहाः वनीघ्नीभूतदरीर्गिरीणामरिप्रि
 याः प्राणमियाभ्रयंति अत्र अरिप्रियाणां गिरिद
 रीभ्रयणरूपफलेनैव शत्रुच्छेदरूपं कारणं प्रक
 टीभवति इति भवति पर्यायोक्त्यालंकारः स्तुति
 व्याजेन निन्दायां स्तुतिनिन्दाभिधीयते स्तुतिव्या
 जेन निन्दायां कृतायां सत्यां स्तुतिनिन्दाालंकारः
 धन्या धन्या च्छात्र इति स्तुते यथन्याथन्याचेदृशी
 धर्मबुद्धिः मातुः कंदच्छेदिनीयात रामशार्ङ्ग
 तागर्भिणीगर्भपाते ४५ अत्र परशुरामस्य च्छा

का
वि
१७

सभाजोयस्यप्रौढप्रतापज्वलनकवलितानाय
कावाहिनीनाम् पारामिर्दानवारामुदितनिजम
नःसत्प्रसादोचिताभिः शर्णात्तं प्राप्य नृणां सक
लवलभतां दुस्तरत्वं भजंति अत्र भूभृच्छहेनरा
जानः पर्वताश्च सरजाणश्च हेनयवनादितीशश्च
नृश्च कवलितशहेनसेनानघश्च दुस्तरशहेनायो
ध्यतमलंछ्यत्वं कायितामिति सप्रयोजनैवैकैकप
चस्य नानार्थता इति भवतीह स्नेषालंकारः अप्रस्तु
तप्रशंसास्यात्सायत्र प्रस्तुता उगा यत्र सा अप्रस्तु
तस्या प्रकृतवर्ण्यस्य प्रशंसास्तुतिः प्रस्तुता उगा भ
वति प्रस्तुते प्रकृतवक्त्रव्ये पर्यवस्यति तत्राप्र
स्तुतप्रशंसा लंकारः यथा स्फुटमानमानससरः
संभूतिराविर्भवद्भीर्वाणादरसारशरिततया संशोभि
तसर्धनिः दुर्मानैरवमानितो यदि पुनर्ग्रामीनदीना
न्वयेः किं हीनः परिशंस्यते स जगतां हे सः प्रशंसा
स्यदः ४५ अत्र प्रस्तुते दृशा हे सस्येयं प्रशंसास्तुतिः
कस्मिंश्चिदनभिदौ रवमानिते पर्यवस्यतीति भव
ति अप्रस्तुतप्रशंसा लंकारः स्यात्सामान्यविशेषो
क्तावलंकारस्यैव हि सामान्ये वक्त्रव्ये विशेषोक्ते
सत्यां स एव सामान्यविशेष एवालंकारः स्यात्
यथा धिगहो कामिपुरुषानलं पुरुषकर्मिणः
जीवितान्यपि मुंचति यदमी कामिनीकृते ४६ अ

३ कामिनः कामिका मिनीकृते सर्वमेवत्यजंतीति
 सामान्येव क्रुवे जीवितत्यागविशेषोक्तिः कृता इति
 भवतिसामान्यविशेषालंकारः भवेदर्थान्तरन्यासे
 नुषक्तोर्थान्तराभिधा यत्र सुख्येनार्थेन अनुषक्तं स
 हितं सुख्यार्थस्यैव परिपोषकृतया अर्थान्तरपदा
 र्थान्तरमुच्यते तत्रार्थान्तरान्यासालंकारः सराव
 णोदैवतश्चरावणो विदेहभूमीपतिनादिनीकृ
 ते जगाम रामस्य शौर्यमालयं न कामिनां किंचिद
 पीह डुक्करम् ४३ अत्र कामिनां न किंचिदपि डुक्क
 रमिति सुख्येनार्थेन सहितं रावणस्य यमालयग
 मनरूपं सुख्यार्थस्यैव परितो यमकमर्थान्तरमुक्त
 मिति भवत्यर्थान्तरन्यासालंकारः यथा कल्पलता
 याम् निजास्तुभिः परिभ्रष्टदेशाः पिपासया पीत
 पयः प्रवाहाः वनीवनीभूतदरीर्गिरीणामरिप्रि
 याः प्राणामियाभ्रयेति अत्र अरिप्रियाणां गिरिद
 रीभ्रयणारूपफलेनैव शत्रुच्छेदरूपं कारणं प्रक
 टीभवति इति भवति पर्यायोक्त्यालंकारः स्तुति
 व्याजेन निन्दायां स्तुतिनिन्दाभिधीयते स्तुतिव्या
 जेन निन्दायां कृतायां सत्यां स्तुतिनिन्दालंकारः
 धन्या धन्या च्छात्र इति स्तुतेयं धन्या धन्या चेदृशी
 धर्मबुद्धिः मातुः कंदच्छेदिनीयात रामशत्रुर्
 तागर्भिणी गर्भपाते ४५ अत्र परशुरामस्य च्छा

ब्रह्मो धर्मबुद्धौ च धन्यत्वं कीर्तनेन कृतापि स्तुति
निन्दैव अत्यन्ता धर्माहेतुमात्रकं तच्छेदगर्भिणी गर्भ
पातकर्तृत्वात् इतीह भवति स्तुतिनिन्दालंकारः ॥
निन्दास्तुतिरलंकारो निन्दाव्याजेन चेत्स्तुतिः निन्दा
व्याजेन यत्र स्तुतिः क्रियते तत्र निन्दास्तुतिरलंकारः
यथा वाराणसि दृष्टेव त्वामाश्रयंति महाजनाः
भवभोगपरित्यक्तं यत्करोषि दिगम्बरम् ५' अत्र
भवभोगपरित्यागसर्वदिगम्बरतकारिणी वाराण
सी महाजनादृष्टा भजतीत्यनेन कृतापि निन्दास्तु
तिरूपेव तथापि इयं त्वत्संसारिकभोगविरतं दि
गम्बरसदाशिवरूपं करोति इति भवतीह निन्दा
स्तुतिरलंकारः आक्षेपस्तु प्रयुक्तस्य प्रतिषेधो वि
चारणात् प्रथमतः प्रयुक्तस्य वस्तुनः पुनर्विचार
णात् यत्र निषेधः क्रियते तत्र आक्षेपालंकारः आलो
कितं यादिसरः सरसं खंजनद्वयम् अथवा लोक
यात्रैव कांतायानयनद्वयम् ५१ अत्र खंजनमालो
कितं सरोयाहीति प्रथमतः प्रयुक्तं अथविचारेण
अथविचारेण कांतायानयनद्वयमालोकयेत्यत्र
ज्ञायतस्य निषेधः कृतः इति भवति आक्षेपालंका
रः विरोधो नुपपत्तिश्चेद्गुणद्रव्याक्रियादिषु गु
णद्रव्याक्रियादिषु यद्यनुपपत्तिर्वर्ण्यते तदा वि
रोधालंकारः यथा सकीदृशः शीतकरो यो मोद

हाति संततं सच कालः कथं कुरो यो मोशरणात्तां ग
 तः ५२ अत्र दाहकस्य शीतकरत्वं मनुपपन्नं पर्वेश
 रणात्तां गतस्य यमस्य कुरत्वं मनुपपन्नं इति वर्ण
 नाद्वति विरोधात् संकारः शेषादिभिर्विरोधश्चेद्वि
 रोधाभास उच्यते यदिवस्तनो विरोधो नास्ति शेष
 मात्रेणैव विरोधो भासते तदा विरोधाभासात् संका
 रः शिवोऽपि न शिवा प्रभुः समद नोऽपि नो मन्मथः
 कस्तानिधितया स्फुरन्नपि सदानदोषाकरः भवान्
 पिपतिः प्रयोनच जनार्दन त्वंगतः तदद्भुतशृणोतरो
 हृदयभूषतिर्भासते ५३ अत्र शेषेणा विरोधो भास
 ते तथा हि शिवो महादेवः सत्ता शिवायाः पार्वत्याः
 प्रभुर्भवत्येव अयं प्रभुर्भूषतिः शिवोऽपि सन् शिवा
 प्रभुर्न इति विरोधः वस्तुनो विरोधो नास्ति तथा च शि
 वोऽपि कल्याणस्वरूपोऽपि अयं शिवाय अकल्याण
 यः प्रभुर्न असमर्थो न तथा चायं भावः अन्ये बह
 वः स्वयमेव कल्याणरूपः परकल्याणे च समर्थ
 इति एवमपि बोध्यं इति भवति विरोधाभासात् सं
 कारः असंभावोऽर्थनिष्पन्नावसभाव्यात् वर्णनम्
 अर्थस्य पदार्थस्य निष्पत्तौ सिद्धौ सत्याम् यत्र असं
 भाव्यात् वर्णनं इदमसंभवं वक्तुं जातमिति वर्ण
 नं क्रियते तत्रासंभवात् संकारः यथा माथ वच
 म्प्रत्ये बाणेन येन निहतो बालो महिषसत्तमः

का
वि
१५

पश्यदेवस्यमाहात्म्येतेनैवास्म्यहयोहतः ५४ अत्र
हयहनतरूपकार्यनिष्पत्तौ सत्यां प्रसंभाव्यतेवत्यर्थ
ते तथाहि अहोयेनवाणीनसंश्रुतमागतस्यमहिष्य
स्यहननं कृतं तेनैवसवाहस्यापिहननमित्यस्यात्यं
तसंभावितत्वं पश्यदेवस्यमाहात्म्यास्मियतेनोक्तं इति
भवत्यसंभवालंकारः शेषतापर्यंतं भालेवाणिल
नेसतिसंश्रुतमागच्छन्महिषः सत्त्वं विमुत्वीभू
तः अथतत्सुच्छभागेन निःसृतो महायवीयान्
वाणो हयशिरसिलग्न इति विशेषोक्तिरुत्पत्तिः
कार्यस्य सत्तिकारणो कारणोपि जाते सत्तिकार्यस्या
नुपपत्तिर्यत्र वार्यते तत्र विशेषोक्तिरलंकारः उर्ज
तेरपि कृते डुरुत्तरे नैव कोपमुपयांति सज्जनाः को
पमुपगताः कदापि चेन्नापकादिधिविधानकारि
णः ५५ अत्र डुरुतररूपस्य कारणो जातेपि कोपरूप
कार्यभावः एवं कोपरूपकारणो जातेपि अपकारा
भावस्तनियतपवेति भवति विशेषोक्त्यालंकारः
विभावना विनापि स्यात्कारणं कार्यजन्मचेत् यद्वि
कारणं विनापि कार्यजन्म भवति तदा विभावनालं
कारः यदि कारणं विनापि कार्यजन्म भवति यथा
मायवचस्मृग्रन्थे प्रचलति सति यस्मिन्कोतुकेना
पि भूमौ भवति सरसमाजो व्याकुलः सन्दरीभिः
दशशतशतरत्नोत्तमायकानामधीशो भवति तदि

गरीयान्नासतः किं वलीयान् ५६ अत्र सत्त्वोक्त
 गमनोचसरूपकारणं विना सरसमाज वैकल्य
 कार्योदयाद्भवति विभावनालंकारः आख्यात
 भिन्नदेशिते कार्यहेतोरसंगतिः कार्यकारणयो
 रख्यातं यद्विन्नचशितं भिन्नस्थानास्थितत्वं तस्मि
 न्नतिरसंगतिरलंकारः उपकारिमुत्वेन्दुस्य मन्य
 देववचोमृतं क्वचित्त्ववति कस्यापि जायते जीवि
 तोदयः ५७ अत्रामृतमवणरूपकारणजीवितो
 दयरूपकार्ययोः प्रसिद्धं तत्पदकदेशितमेव यत्र
 मृतं स्रवति तस्यैव जीवितोदयदर्शनात् इदं तु
 उपकारिमुत्वेन्दुस्य मृतं क्वचित् अयतिकस्याचि
 जीवितोदयो भवति इति प्रसिद्धं भिन्नदेशित
 मुक्तमिति भवत्यसंगत्यलंकारः आख्यातपदो
 पदानात् उदयाचलच्छायायां लम्बति दिवाकरे
 सहस्रैव प्रकाशते दयोपि च गिरेरिमा ५८ इत्य
 च उदयाचलच्छायायां दिवाकरसम्बन्धरूपका
 रणगिरिदरीप्रकाशकार्ययोः प्रसिद्धमेव भिन्न
 देशितमिति न भवति भिन्नदेशितमलंकारः
 विषमं यद्यनौचित्यमन्योन्यान्वयकल्पने अन्यो
 न्यस्य परस्परस्यान्वयकल्पने सम्बन्धकल्पने यदि
 अनौचित्यं अनुचितत्वं वार्यतर्हि विषमालंकारः
 यथा केतनेन वतारुण्ये कर्कातविरहोपयम्

का
व्य.
२.

सेवाविवेकिताथातमिहहेतुरहेतुकी ५९ अत्रता
 सायकांतविश्रयोःसम्बन्धकल्पनेकपदयोःप्रयो
 गेनैवश्रुचित्तदंशितम् इतिभवतिविषमालं
 कारः अन्योन्यवस्तुसम्बन्धेसममौचित्यवर्णने
 परस्परवस्तुनांसम्बन्धेउचितत्ववर्णनेकृतेतिस
 मालंकारः यथा उचितंयत्कृतंदत्तेतरांभवदरा
 तिमिः ईदृशेषुविधानेषुतरांमेवाम्नायते ६०
 अत्रतरादंतयोःसम्बन्धेउचितत्ववर्णनाद्भवतिसमा
 लंकारः विचित्रंचेत्ययत्नःस्याद्विपरीतफलप्रदः
 यदिप्रयत्नःकस्मिन् किंचिद्विपरीतफलजनकः
 स्यात् तर्हि विचित्रालंकारः यथा रीतिरन्येवथन्ये
 यंविधिनाविधिनोदिता कायक्लेशेनसोख्यानि
 लभंतेयत्रपाणिनः ६१ अत्रउःवरूपफलजनकः
 कायक्लेशरूपोयत्नःसतुविपरीतंसवरूपफलं
 जनयतीतिभवतिविचित्रालंकारः अधिकंत्वयि
 काथाराधयेयाधिकावर्णने अन्येभ्यःअधिकाद
 प्याथाराधयेयाधिकावर्णनेकृतेसतिअधिकालं
 कारः यथाकल्पलतायाम् अस्मिन्नस्मांडभांडेहि
 यस्मिंलोकाच्चतुर्दश तस्मिन्नपिनतेमातिकीर्ति
 र्जगत्तिकीर्तिते अत्रचदशलोकाश्रयतेनइतरा
 पेक्षयाअधिकेब्रह्मांडेकीर्तितेमातिइत्यनेनआ
 धारीभूतब्रह्मांडाधेयीभूतकीर्तेराधिकांस्फुटमे

बोद्धमिति भवति अथि कालंकारः अन्योन्यं यत्र
 तस्यास्या उपकारस्परस्परम् यत्र परस्परं उपका
 री भवेत्तत्रान्योन्यालंकारः यथा वितयेर्भातिवि
 द्येयं वितयोर्भातिविद्यया धनैरर्भातिदानानिदा
 नेर्भातिधनान्यपि ६२ अत्र विद्या वितययोर्यत्र
 दानयोश्च परस्परमुपकारवर्णनेन भवति अन्यो
 न्यालंकारः विशेषः व्यातमाथारं विना व्याथेयव
 र्णने प्रसिद्धमाथारं विना पिआथेयस्य सत्वेन वर्ण
 ने कृतं सति विशेषालंकारः यथा अस्ते गते पिज
 यसिंहमहीमहेन्द्रे नृने विभाति भुवनेषु गुणारू
 दीया इरे कृतं मृगमदेचिरमेव पात्रा उज्जंभते प
 रिमलो विमलः संकोपि ६४ अत्राथारं राजा तं वि
 ना पिआथेयातां गुणानामपि सत्वं वर्णितं एवं मृग
 मदं विना पिपरिमलस्य इतीह भवति विशेषालं
 कारः व्याघातो न्यक्रियाकारी क्रियामन्यो करो
 ति चेत् अन्यक्रियाकारी पदार्थो यदि तदन्यो
 क्रियां करोति तदा व्याघातालंकारः कल्पलता
 यां यथा विधुरेव जगत्सुशीतलं कुरुते सैः कि
 रणैः सधामयैः माथि पश्य विधेर्विपर्ययं सूर्यदे
 मिदं हति प्रतिलो ६५ अत्र शैत्यक्रिया कारि
 णम्बं दृष्ट्वा दाहक्रिया वर्णनेन भवति व्याघाता
 लंकारः उत्तरीतरकार्याणां धामया गुम्फ उच्यते

का
वि
२१

उत्तरोत्तरं कार्यं एतन्नाशवर्णने कृते सति भवति गु
म्फालंकारः अमेणविद्यायतनयाविवेकसेनापिथी
रस्यविमोहभंगः उत्पद्यते पूर्वजनिप्रभूतप्रभूतपु
ण्ये मतिस्तदाये ६६ अत्र अमेणविद्याविद्यया वि
वेकः विवेकेन विमोहभंग उत्पद्यते इति कार्यं एत
न्नाशवर्णनेन भवति गुम्फालंकारः गृहीतमुक्करी
त्यर्थं श्रेणिरेकावलीमता यत्र गृहीतमुक्करीतीता
मर्थानां श्रेणिर्भवति तत्रैकावल्यालंकारः अयं भा
वः प्राग्वर्णितयोर्मध्ये अग्निमपदार्थवर्णनां गत
या एकस्य ग्रहणं अन्यस्य त्यागः एवं उत्तरोत्तरं यदि
भवति तर्हि अयमलंकारः इति यथा कल्पलताया
म् मधुनिपद्येपि वति द्विरेफः पद्यं विभाति अवणो
प्रियायाः स्मृतास्य मुष्या अवणं चनेत्रं निर्याति नेत्रा
च्छरवत्कटाक्षः अत्र प्राग्वर्णितयोः पद्यद्विरेफयो
र्मध्ये अग्निमवर्णनेन द्विरेफत्यागेन पद्यग्रहणं कृ
तं एवं पद्यश्रवणयोर्मध्ये अग्निमवर्णनेन पद्यत्या
गेन श्रवणग्रहणं एव उत्तरोत्तरं समपीति भवत्येका
वल्यालंकारः दीपकैकावलीयोगात्मा दीपक
मिष्यते पदार्थानां तुल्यधर्मत्वकथनरूपस्य प्रा
गुक्तस्य दीपकस्य एकावल्याच्च योगात् मात्मा दी
पकालंकारः यथा अद्य अद्यति प्रायेण विवेकं
मतिरुज्जता विवेकस्तु ममात्मानमात्मा हरिपद

द्वयम् अत्र सत्यादीनामाश्रयणरूपैक्यमो
 ऋादीपकम् अथ प्राग्वर्णितयोर्मतिविवेकयो
 र्मथ्येअग्निमवर्णिते सति यरित्यागेन विवेकोऽ
 हीता इति एवमुत्तरीत्तरसत्त्वेनैकावल्यापिश्रय
 नयो रिहयोगाद्भवति मालादीपकालंकारः न
 त्वेवं सति अन्येषामप्यलंकाराणां परस्परयोगा
 द्भवत अलंकारांतरमिति चेन्न अत्र हि प्राकृतं
 विडुषां मनुभवानुसारेण पृथक् क्रया व्यवहारः
 नान्यत्रापीति उत्तरीत्तरमुत्कर्षवर्णिते सार उच्य
 ते उत्तरीत्तरं पूर्वस्मात् पूर्वस्मात् उत्कर्षवर्णिते
 सति सारलंकारः सारलोकेषु विद्वांसः तेषु सा
 राविवेकिनः तेषु नृशकृता रस्तेषु कृष्णपदानु
 गाः ८५ अत्र इतरलोकेषु विद्वांसः साराः उत्कृष्टाः
 तेषु विदुषां विवेकिनः एवमुत्तरीत्तरमुत्कर्षव
 र्णितेन भवति सारलंकारः क्रमिकाणां क्रमोपा
 नेयथा संख्यं क्रमान्वये क्रमिकाणां क्रमेण क
 थितानां पदार्थानां क्रमोपा ने क्रमेण कथिते पदा
 र्थक्रमेण अन्वये सति यथा संख्यालंकारः यथा
 माधवचम्पस्य कोकानां कुलयंशकोरतरु
 णी वैकल्यमुत्प्लव्य नमोजानि निमीलयन्कु
 मुदिनीं मुनीलयत् सर्वतः पात्रां नाकुलतां नय
 कुलवधूचेतः समुह्य सयन् संयाति दिवापति

का
वि
२२

समुदयं यात्येव दोषापत्तिः ७० अत्र क्रमिकानां को
कानाकुलतयं श्रकोरतरुणी वैकल्यमुन्मीलयन्नित्या
दिविशेषणपदार्थानां क्रमोपात्ते दिवापत्तौ दोषाप
त्तौ च विशेष्यपदार्थक्रमेणान्वयेन भवति यथा सं
ख्यालेकारः नन्वत्र सर्वाणि एव विशेषणानि उभयो
रपि विशेष्ययोः संभवंतीति क्वयथा सख्यमिति चे
न्नयतः कोकानामाकुलताप्रयोजकत्वं सूर्यास्ते
एव न चंद्रोदये तथा अदर्शनात् निशायामनुदि
तेपि चंद्रे तथा दर्शनाच्च एवं च कोतरुणी वैकल्यो
न्मूलकत्वं चंद्रोदये एव न सूर्यास्ते अस्ते गतेपि सूर्ये
चंद्रानुदये तथा अदर्शनात् एव मग्रे परस्परं पर्याय
बुदने कस्यस्यादेकेन समन्वयः अनेकस्य पदार्थ
स्य यद्येकेन सह समन्वयो भवति तदा पर्यायालंका
रः यथा माधवचम्पूग्रन्थे कलोपे पांडुत्वं किमापि
जलधारानयनयोस्तनौ काश्यं दैन्यं वदासि हृदि
दावानलशिखीं अवज्ञां प्राणेषु प्रकृतिषु विपर्या
समधुना किमन्यदे राग्यं सकलविषयेषां कल
यति ७१ अत्र विरहिणी आकलयते इति एकस्मि
न्नेव पदार्थे कपोले पांडुत्वं जलधारानयनयो र
न्यायनेकपदार्थमन्वयेन भवति पर्यायालंका
रः परिहृतिर्विनिमयेन न्यूनाधिकयो र्यथा न्यू
नाधिकयोः पदार्थयो र्यदिमिथः परस्परं विनिय

मोवर्ण्यतेतदापरिवृत्त्यलंकारः विनिमयस्तेक
 धानेनापरग्रहणम् अर्थभावः नूनवस्तुदानेन
 अधिकवस्तुग्रहणं अधिकवस्तुदानेनवान्नूनव
 स्तुग्रहणंयदिवर्ण्यतेतर्हिभवत्ययमलंकारः
 यथा कल्पलतायां प्राणीन्प्रदाययुधिमनम
 तंगजेभ्यः क्रीतंयशः किमपिकैरपिवीरधीरैः
 काश्चित्सुनर्धवितिरर्थकजीवितार्थविक्रीतमेव
 स्वयशोविदिसिप्रयानैः ५२ अत्रसर्वार्थप्राणरू
 पानेनवस्तुदानेनयशोरूपाधिकवस्तुग्रहणं
 वर्णितमितिपरिवृत्त्यालंकारः भवतिहिमह
 तंप्राणोभ्योपियशसोगरिष्टत्वमितिपरिसंख्या
 निषिद्ध्यर्थनिषेधः शेषतो न्यतः यत्र एकत्रति
 षिडस्यपदार्थस्यग्रन्यत्रापिनिषेधानिषेधः क्रिय
 तेतत्रपरिसंख्यालंकारः यथाकल्पलतायाम्
 वृक्षेतादृक् फलंनान्तिपापकेसिन्कलौयुगे
 क्लेशायाथ्येषुसर्वेषुमंत्रयंत्रादिकेषुपि ५६
 अत्रवृक्षेतिषिडस्यफलस्यक्लेशेनमंत्रयंत्रादि
 केषुपिनिषेधः कृतइतिभवतिपरिसंख्यालंका
 रः वाकाराद्यैर्विकल्पश्चेत्तलंकारः सपवहि य
 दिवाशद्यादिनाविकल्पः क्रियतेयदिसपववि
 कल्पएवालंकारः यथा अवन्योवन्योवभवत
 भवकाराग्रमनुस्मृतिर्वातिन्वावापसरतसतां

का
वि.
२३

संसदिसदा सरोजालीशंकात्तामिलदलिञ्चातम
लिनाः कदाज्ञास्तेसाज्ञात्तथमपिनयास्येतिहृदयान्
अत्रावयोभवत्वंथोवाभवत्तुतिः प्रसरत्तुतिन्दा
वाप्रसरत्तुतिवाशहृद्योतितविकल्पकरणाइवति
विकल्पालंकारः समाधिः कार्यसौकर्यकारणांतर
सन्निधेः यदिकारणांतरस्यसन्निधानात् कर्तव्यस्य
कार्यस्यसौकार्यसत्वेनकर्तृशक्यतावर्ण्यतेतदास
माधिरलंकारः यथाकल्पलतायाम् अस्तंयातेदि
नमागिरसोभूषयसत्यमंगोत्तर्णान्दृष्टांश्चयकुच
योः केलिपत्रंकराली इत्याकार्यप्रचलितमियंया
वडुत्कंदिताभूतावत्प्रीतोजनयतिञ्चनाउम्बरेशम्ब
रारिः ७५ अत्रसूर्यास्तेकर्तव्यस्याभिसाररूपकार्य
स्यमेघाउम्बररूपकारांतरसन्निधानेनसौकर्यजा
तम् अभिसारोद्दिञ्चनोदयेसकरपवशतिभवति
समाधिरलंकारः यथात्रैवनिपीयमदिरांडरोदर
वणोवशायंकिलंसदार्तिपिशितंहितेनावत्वे
दनेवाहितेअयेपततिथावतिप्रमतिमूर्त्तिथ्या
यतिप्रतास्यतेपलायतेप्रलपतिस्फुरत्यंचति ७६
अत्रइदंपदवाच्यमद्यप्ररुषसम्बन्धभाजावहूना
क्रियापदानांप्रथनयाभवतिसमुच्चयालंकारः
प्रत्यनीकंबलवतः शत्रोः पक्षेपराक्रमः अयेभा
वः यत्रशत्रुर्वलीयान् सयंजेतमशकस्तत्रत

मत्ताश्रित उर्बलस्य कस्याचिज्जयः कृत इति वार्ति
 तेभवत्ययमलंकारः यथा मंगारतदित्यां अशक्तो
 यंतावन्नववदनसौन्दर्यविजये सुधाधामाधामप्र
 सरभसादेत्यसहसा सरोजातं जातस्फुटतदनु
 कारीतिमतिनोतिशायोसायार्हवधिमालिनय
 त्येवमहसा ७८ अत्रकांतासुखसौन्दर्यविजये अस
 मर्थश्चन्द्रः कांतासुखानुकारितया कांतसुखपत्नी
 भूतंसरोजातमेवमालिनयतीति वर्णनाद्वतिप्र
 त्यनीकालंकारः प्रतीयमुपमानस्य हीनत्वं वार्य
 तेतर्हिप्रत्यनीकालंकारः यथा कल्पलतायाम्
 अयं न पञ्चेदरिवीरहंता दानप्रियो लोचनगोचरो
 भूत् कर्णेन किं किं सरभूरुहेण किं भावना वापि
 किमर्जनेन ७९ अत्रप्रसिद्धोपमानो कर्णादीनां
 उपमेयात् नृपात् हीनत्वं वर्णितमिति भवति प्रती
 पालंकारः केचित्तु पूर्वोक्तप्रतीपोपमालंकारमध्य
 एव प्रतीपस्याप्यंतर्भावमिच्छन्ति उल्लासोन्यमहि
 म्नाचेदोषोऽन्यत्र वार्यते यदि अन्यस्य कस्यापि
 महिमा गुणप्राप्तिर्येण अन्यत्र दोषो वार्यते तर्हि
 उल्लासालंकारः यथा मधुलिहसदभाग्यविजं
 भितं यदि न चणककोरकमाश्रयेत् समुदितेषु
 विधौमालिनी भवेत्कमलिनीयदितमिजडः कृत
 म् ८० अत्रचणकगुणमहिमा तदनश्रयणात्

का
दि.
२४

मधुलिहोभाग्यवर्णनाद्योवर्णितः एवंविधक
मालिन्योपि इति भवत्युक्तासालंकारः रूपं चेदन्य
याभूतं तथा स्यात् सर्वरूपता कस्यचिद्वस्तुनः अन्य
याभूतं रूपं नष्टरूपं यदि केनचिदेतन्ना तथा स्या
त् पुनस्तादृशमेव पूर्वस्थितं रूपं स्यात् तर्हि पूर्व
रूपतालंकारः यथा उपेत्यर्थेतातो निजचरण
हानिक्रममतः समन्तादूर्ध्वमुत्प्लवतिकलाचे
कचरणः प्रस्तादयैवं जायिनिजयसिंहसिति
पतौ बभ्रुवृत्तवारः पुनरभिनवास्तचरणः अत्र
कृतपुगेचतच्चरणस्य धर्मस्य त्रेतायामेकस्य चर
णस्य हातिर्द्विपरे द्वितीयस्य कलौ तृतीयस्येति क
मेण इदानीमेकचरणत्वमापन्नस्य तस्यैव पुनर्ज
यसिंहसितिपतौ जायितिसति चतश्चतश्चरणत्व
रूपं पूर्वभावस्य प्राप्तिरिति वर्णनाद्भवति पूर्वरू
पतालंकारः तदुक्तः सगुणो ज्ञाने तत्त्वतः सगु
णोदयः केनचिदेतन्ना सगुणो ज्ञाने सति अन्य
तः पुनः सगुणोदयो यति भवति तर्हि तदुक्तं त
कारः यथा कल्पलतायाम् तव प्रतापानलदाहि
तानि चिरं विरूपाय रिमन्दिगणि अथोक्तपाद
ष्टमृतैकदृष्टालव्यसरूपाणि निरीक्षितानि
८२ अत्र प्रतापानलदाहे विरूपतां प्राप्ता मरि
मन्दिगणो पुनः कृपादृष्टिदृष्ट्या पूर्वसरूपत्वा

भेजाते इति वर्णनाद्भवति तद्गुणालंकारः सर्व
 रूपतालंकारो सर्वावास्थितरूपस्य नाश एव तद्गु
 णालंकारे तद्गुणानामात्रं सर्वथैव नाश इत्य
 नयोर्भेदः संगतान्यगुणानेगीकारे तद्गु
 णम् संगतस्य सहवर्तितोन्यस्य गुणानेगीका
 रे गुणग्रहणे अतद्गुणालंकारमाहुः यथा दुर्ज
 नेन सहितो पिसृजतो नाददाति न किञ्चि
 काचसंकलनकातरीकृतः किंमणिः स विकृता
 कृतिर्भवेत् अत्र संगतस्यापि दुर्जनस्य काचस्य
 च कस्यपि गुणसृजतो मणिश्च नाददाति इति व
 र्णनाद्भवति अतद्गुणालंकारः अवज्ञावर्णने
 वस्तुगुणदोषादमयं यदि यत्र वस्तुगुणो दोषेऽपि
 अक्षममसमर्थवस्तुन वा गुणकरं न वा दोषकरं
 इत्याकारकहेत्यातर्हि अवज्ञालंकारः पञ्च
 नमवतीन्द्रकोटिभिर्लीलितः सरसमाजपालि
 तः नादतो पितृपसूनुना सुना चेदहो दातिरिती
 ह का भवेत् ८४ अत्र तादृशस्य महापुरुषस्य
 केनचित्पसूनुना कृतो नादोर्न दातिकरो न
 वा गुणकर इति तस्या वहेत्यावर्णनेन भवति
 अवज्ञालंकारः प्राकृतिद्वयगुणोत्कर्षः पुण्याः
 परमत्रियः परमत्रियानवशात् प्राकृतिद्वय
 वसगुणोऽधिकोत्कर्षवर्णितेति अत्र पुण्या

का
वि
२५

लंकारः यथाष्टंगारतदिव्याम् प्रयामलाः सह
जमेवकटाक्षाः कज्जलैरतितरांचनभासः विष
तोपिविरतानिमुनीनाविष्यतोपिमलितयंतिम
नांसि ८५ अत्रसहजप्रयामलानांकटाक्षानांक
जलसन्निधानात् पुनरधिकोत्कर्षवर्णनेनभव
तिप्रगुणालंकारः प्रश्नोत्तरक्रमेणोक्तावतरा
लंक्रतिर्भवेत् प्रश्नोत्तरक्रमेणोक्तौसत्यावतरा
लंक्रतिर्भवेत् प्रश्नोत्तरक्रमस्तथादौप्रश्नः पुन
रव्यवधानेनैवउत्तरमिति यथा मृतोपिकोजी
वतियोयशस्वीजीवन्मृतः कोनहियः परार्थी
कोवास्वर्गीचेतसियस्यशान्तिः कोनामडः खीर्य
दियस्यलोभः ८६ अत्रमृतोपिकोजीवतीतिप्र
श्नस्याभ्यवधानेनैवयः यशस्वीइतिउत्तरंदत्तं
एवमप्येपिइतिभवतिउत्तरालंक्रतिः पिरितेप
रइत्तान्तज्ञानज्ञापकचेष्टितं परइत्तान्तज्ञान
स्यज्ञापकंचेष्टितंयत्रवाप्यितेतत्रहिहितालंका
रः अयोभावः पतदीयइत्तान्तोमयाज्ञातशान्ति
ज्ञापयितंयत्रतृष्णीमेवचेष्टामात्रंक्रियतेनतत्र
किंविडुष्यतेतत्रायमलंकारः यथाष्टंगारत
दिव्याम् कृतहलविलोकनस्फुरितचित्तमा
लोकितंस्थितास्यरवाहिनीमितिमित्तंवदंत्या
सखी नावदततिरीक्षणात्कुचतदेमुदकं

केसवलश्चपलचेलकांचलमलंकरोतिद्रुतम्
 अत्रतवदिवामिसाररूपोद्भूतोमयाज्ञातइति
 सखीज्ञापयितंतादृशवस्त्राञ्चलंऊचतदेष्टुलं
 कारोतिशोभयतीतिनस्याअयमाशयःतथाहि
 हेसावित्रादौवासोज्ज्वलेनावदतंपियेहिपश्चा
 त् मांप्रतारयेतिइतीहभवतिपिहितालंकारः
 व्याजोक्तिःशंकमानस्वच्छमनावस्तुगोपणं य
 त्रशंकमानस्यकामपिशंकांकुर्वतोनतस्यनिक
 टेच्छमनावल्लेनकृतवस्तुगोपनंक्रियतेतत्र
 व्याजोक्तिरलंकारः यथातत्रैव किंपश्यसितं
 परिवृत्तवक्रासुडुर्मुडुःसिन्नशरीरयाष्टिः उत्तंग
 गंगालहरीनिरीक्ष्यभयेनपश्यामिपुनःपुनस्ताः ८८
 अत्रकस्यचित्कामुकस्यदर्शनंशंकमानायाःस
 व्यानिकटेगंगान्तरदर्शनल्लेनकृतमपिका
 मुकदर्शनंगोपयतिइतिभवतिव्याजोक्त्यलंका
 रः वक्रोक्तिःस्निग्धकाकुभ्यांवाच्येर्थांतरकल्प
 ने वाच्यपदार्थेस्निग्धेणकदावाच्येर्थांतरकल्पने
 कृतसतिवक्रोक्त्यलंकारः काकुःशिरश्चालन
 न्यायः यथामागाविषादंसुग्धादिस्मरंताया
 मिकंसाविचरितंतवपश्यामिस्मरामितनक
 ज्वन ८९ अत्रविषादंवेदंमागाइतिसव्यासु
 क्तवत्यांसत्यांविरहिणीस्निग्धेणविषादंविषम

८७

८८

का
वि.
२६

तकं महादेवं सागा इत्यर्थं कल्पयित्वा हे सा विस्म
रार्तकामार्तहं कं या मिशरणमिति शेषः सहिका
मांतक इति हे तोस्त्वमेव या मीत्याह अथ सापि वि
दग्धा साखी शार्तया मिकं रत्नकं स्मर इत्यर्थं कल्प
यित्वा पुनराह अहंतत्तव चरितमात्रं पश्यामि क
मपि तस्मै मिश्रति इत्येवमत्र भवति वक्रोक्तं
कारः स्वभावोक्तिः स्वभावस्य सजात्यादिषु वर्ण
ने सजात्यादिषु स्वभावस्य वर्णने कृते सति स्वभा
वोक्तलंकारः यथा माधवचम्पूयस्य आरूढास्ति
तिपालभालविगलस्ते दाम्बुसे कोडताभेरीभा
कृतिचापदं कृतिचमत्कारो ह्यसन्मानसः त्वभ्य
क्तोऽपि तत्संस्कारतरपुटं चञ्चलकेशरं मन्दश्रोत
विलोचनं प्रतिदिशं नृत्यं तिवाजिब्रजः ५० अत्र
सेकेन वाजिनामौड्यं स्वभावः एवं तत्तनकाले
चलकेशरादिरपि स्वभावः सचात्र वर्णित इति भ
वति स्वभावोक्तलंकारः भाविकं भूतभावार्थसा
दादर्शनवर्णनं यत्र भूतस्य भाविनो वार्थस्य सा
दादर्शनवर्णनं क्रियते तत्र भाविकालंकारः य
था अद्यैवायं प्रलयजलधिस्य क्रवे लोप्य वेत्तम
याप्येष भ्रमति परितो भूपतिर्मानसिंहः इत्यंकी
रति सतां त्यक्तवादः प्रवादः ५१ अत्र भूतस्य मा

नसिंहप्रयाणस्यभावितश्चप्रलयजलधेर्वैलास्या
गस्यदर्शनेसाक्षादेवजातमितिर्वर्णनाद्भवतिभा
विकालंकारः देशात्मविप्रकृष्टस्यदर्शनेभाविकः
च्छविः देशात् आत्मनः सकाशाद्वाविप्रकृष्टस्य
हरवर्तिनः दर्शनेवर्णिते सति भाविकच्छविरलं
कारः यथा शृंगारतटिन्याम् हरस्थितस्त्वमसि
दुर्जननिर्विशेषः कुरात्मभावशतिसूढजनापवा
दः तं दृक्कथेस्करसिनाथसदामदीयेकुराहमे
वतवदृक्कथहरसंस्था ५२ अत्र देशात् आत्मनः
सकाशाच्चविप्रकृष्टस्य नायकस्य दर्शितवर्णितेन
भवति भाविकच्छविरलंकारः उदात्तमृद्विश्चरि
तं स्नाच्छां चान्योपलक्षणम् यत्रातिस्नाच्छतरात्र
दिः सम्यतिर्वार्यते अथवा अन्योपलक्षणं अन्यव
र्णितप्रसक्तं स्नाच्छां चरिते वार्यते तत्र उदात्तलंका
रः यथा प्रागाशंगणदेहलीमाणिमहः श्रेणीस
मुत्सारितस्योत्तर्यातलेदिजातिमहिलालीलावि
लासस्यलेगोडश्रीयशवंतदानकणिकासंपात
संपादितेनोजानंत्युः मस्तमुदयभासंतमे
तःस्थिताः ५३ अत्र अधिकतरसम्यतिवर्णितेन भ
वति तदंतलंकारः अत्युक्तिरुदात्ततथ्यशैर्योदा
र्यादिवर्णिते अतथ्यभूतानां असत्यभूतानां शै
र्योदाय्यादीनां वर्णिते कृते सति प्रत्युक्तिरलंकारः

का
वि.
२७

आदिनप्रत्येचरित्राक्रियादयो ग्राह्याः असौ किम
पि भ्रपते समसप करे वा यितो हयो पदवगाहते हि
तिमितीहमन्येततः विजित्ययवनान्यराजुदितग
र्वितः सर्वतो निजश्चसनमारुतडुतजिगीषयाथा
वति ५४ अत्र अडुतातप्यवेगवर्णनेन भवति
अत्युक्तिरलंकारः इत्यर्थालंकारः अथ शब्दालं
कारानिरूप्यते खड्गबन्धादयश्चित्रागतप्रत्याग
तादयः खड्गबन्धपद्मबन्धादयो बन्धाः चरणेषु स्त्रो
केषु वाक्रमव्युत्क्रमभ्यां पादेन गतप्रत्यागताः
आदिनापकाक्षराक्षरायाः चित्रालंकारा भवन्ती
त्यर्थः यथा सानसानवभारामामाराभावनमा
नसायाति चारुविभामाभावामाभा विरुचाति या
५५ अत्र व्युत्क्रमपादेन प्रथमाच्चरणद्वितीयचर
णरुत्तीयाच्चतुर्थइति गतप्रत्यागतेनात्र चित्रालं
कारः स्त्रोकार्यस्तननमतीत्यनमा अभिमानिनी
नवभावनदीप्तिः मारेण कामेन भातीति माराभा
वनायमानसंचितं यस्याः सा तथा चारुविभया उ
त्तमदीप्त्या मावत् सस्तीवत् भातीति तथा भासा
सत्यभासा तस्याभावः अभिप्रायः अस्यामस्तीति
भासाभाविनी सा चासौरुक् वेति भासाभा विरुक्
नया विशिष्टा विशेषतो चात्र तृतीया अयं भावः
यस्यां रुचिसत्यभासायाः अपि भावस्ति एति ममा

पीटणीरुक् स्यादित्याकारकस्तादृशरुचाइये
 विशिष्टातिप्रनुप्राससम्बन्धविधः स्फुटानुप्रास
 लटानुप्रासश्चत्यनुप्रासत्वेकानुप्रासभेदात् त
 त्राद्यमाह पादादिषुपदाह्नौस्फुटानुप्रासताम
 ता पादादिषुपदाह्नौचतुर्विचरणेषुआदौ
 मध्येअन्तेवाचरणमपिपूर्वार्थोत्तराभेदेनस्योक्त
 पूर्वार्थपरार्थभेदेनचपदाह्नौसत्यांस्फुटानुप्रा
 सात्कारः यथा जनः कश्चित्कामीतवचरणगा
 मीयदितदापदं ब्रह्मादीनामपिहरतिदीनादित
 मिव महेश्वरः दायीयदिपुनरमायीतपुरुषस्त
 दाकिंतिर्मयंनपदमनपायंब्रजतिसः ५६ अ
 नुप्रातिचरणमेवपूर्वार्थोत्तराभेदेनपदाह्नौ
 मत्ताद्वतिस्फुटानुप्रासात्कारः द्वितीयमाह
 लाटानुप्रासभूमिनामिषायापुनरुक्तता शब्देषु
 यापुनरुक्ततामिनामिषायाग्रर्थभेदनियंविता
 भवतिमालाटानुप्रासात्कारेत्यादिकेत्यर्थः
 यथामाथवचमग्रये आलीभिर्नलिनीदलेः
 प्रातिदिशंदरीकृतालिब्रजैःमालाकारतयापु
 नःपुनरुपयानैःसमासेविताईषद्वकितवन्तं
 प्रकटितं प्रेमोत्करं प्रेयसी किंचिच्चलचलकां
 चलचलनेत्रं चलं पश्यति ५७ इहचलचलकां
 चलचलदित्यत्रभिन्नार्थकसचलचलशब्दस्य

का
वि
२८

पुनरुक्ताभवतिलाटानुप्रासालंकारः तृतीयमा
ह आहृतवर्णसंघर्षो हृत्यनुप्रासवद्वचः आह
मवर्णनेन पुनः पुनः कथितास्वरमात्रेण सम्पूर्ण
व्यासंवचः हृत्यनुप्रासालंकारवद्वति इत्यर्थः
उदाहरणं किंचिच्चलचेलकांचलचलने
कांचलमित्यत्रैवचकारलकारयोर्भिन्नस्वरयो
रेकस्वरयोरपि अनेकश आहृतेरिति चतुर्थमाह
सस्वरव्यंजना हृतौ च्छेकानुप्रास उच्यते स्वरेण स
हितानां व्यंजनानां

